

Jan Holm Ingemann (red.)

Økologisk landbrug mellem historie og principper

- *rapport fra OASE Workshop I*

-

Summary: Danish Organic Agriculture between History and Principles

OASE Working Paper
December 2002

Publiceret som arbejdspapir 2003:3 fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning,
Aalborg Universitet, ISSN 1396-3503

Indholdsfortegnelse

<u>Forord</u>	4
<u>1. Introduktion til OASE-projektet</u>	6
<u>2. Program</u>	8
<u>2. Deltagere</u>	10
<u>4. Notat til workshoppen</u>	12
<u>5. Dilemmaer og valg i økologiens første år</u>	28
<u>6. Jordbrugsstudiegruppen</u>	33
<u>7. Principper i økologisk jordbrug</u>	38
<u>8. Referat fra workshoppens diskussionsfora</u>	41
<u>9. Resultater fra spørgeskemaundersøgelsen</u>	50
<u>Summary in English</u>	53

Forord

Som led i OASE-projektet afholder forskergruppen workshops med repræsentanter for aktører med tilknytning til økologisk landbrug/fødevarerproduktion. Formålet er gennem dialog at indhente informationer og inspiration til brug for forskningsprocessen og at fremlægge og diskutere forskergruppens foreløbige resultater.

Den 19. september 2002 afholdtes den første workshop, hvor der blev sat fokus på to felter. Det første felt omhandler milepæle i den historiske udvikling af sektoren (udvikling af praksis) og det andet felt de principper, der karakteriserede/karakteriserer den økologiske sektor og afgrænser den fra den konventionelle. Herværende rapport har til formål i hovedtræk at skitsere de overvejelser og synspunkter, der blev diskuteret ved denne workshop. Kapitlerne 5, 6 og 7 indeholder en skriftlig fremstilling af mundtlige oplæg, der – sammen med forskergruppens skriftlige oplæg (kapitel 4) – udgjorde grundlaget for arbejdet ved workshopen. Kapitel 8 indeholder hovedtræk af arbejdet i plenum og gruppearbejde. Kapitel 9 indeholder opsummering af resultaterne af en spørgeskemaundersøgelse, der blev gennemført under workshopen.

Forud for workshopen havde forskergruppen udsendt invitationer til en række aktører. Disse var udvalgt på baggrund af gruppens almene kendskab til sektoren og dens historie samt gennem forudgående dialog med flere af deltagerne. Disse inviterede aktører repræsenterer for så vidt historisk *periode*:

- de græsrodspionerer, der bidrog markant til at etablere det økologiske landbrug i 1970'erne og 1980'erne
- den bredere gruppe af aktører, der havde betydning for det økologiske jordbrugs udbredelse i 1980'erne og 1990'erne
- den brede gruppe af aktører, der i dag har betydning for den økologiske sektor

Samtidigt repræsenterer de inviterede deltagere hele kæden fra jord til bord samt aktører med betydning for de rammer, som den økologiske fødevarersektor arbejder indenfor. Det vil med hensyn til *funktion* sige:

- landbrugere
- forarbejdningsvirksomheder
- myndigheder
- interesseorganisationer

Der blev udsendt ca. 35 invitationer, hvoraf godt en snes tilmeldte sig workshopen. Desuden blev arrangementet annonceret i Øko-Net og på projektets hjemmeside, hvilket gav anledning til yderligere en halv snes tilmeldinger. Som det fremgår af kapitel 9 var myndigheder ikke repræsenteret overhovedet. De øvrige aktør-grupper var repræsenteret både hvad angår periode

og funktion. Det skal dog understreges, at vi ikke har noget grundlag for at hævde, at deltagerne var repræsentative i snæver, videnskabelig forstand.

Forud for denne publicering har deltagerne haft lejlighed til at kommentere udkast til kapitel 8 og 9. Tre deltagere fremsendte ved den lejlighed skriftlige kommentarer, og der blev modtaget mundtlige kommentarer fra yderligere fem deltagere. For så vidt disse kommentarer har omhandlet fejl, misforståelser og mangler ved referatet er disse søgt indarbejdet i de to kapitler, mens øvrige kommentarer og synspunkter vil indgå i den videre analyse.

Workshoppen ville selvsagt ikke have været mulig uden deltagernes medvirken. Den ville heller ikke have givet særligt udbytte uden deltagernes yderst kvalificerede og engagerede medvirken. Lad mig derfor også ved denne lejlighed takke alle deltagere for den konstruktive og frugtbare indsats. Også tak for de kommentarer, der er modtaget til udkastet til kapitel 8 og 9.

Ved workshoppen fungerede Pia Johansen, Chris Kjeldsen og Ole Horn Rasmussen fra forskergruppen som referenter, mens undertegnede har haft ansvaret for sammenskrivning og redigering.

Aalborg Universitet, december 2002

Jan Holm Ingemann

1. Introduktion til OASE-projektet¹

Projektets overordnede formål er at bringe den hidtidige diskussion om økologisk jordbrug som et helhedsorienteret koncept frem mod en nærmere afklaring. På det grundlag indeholder projektet et procesorienteret forløb, herunder etablering af en tværvideenskabelig og tværinstitutionel gruppe tilknyttet projektet. I projektet er tværvideenskabelig metodeudvikling samt dialog og formidling i relation til det økologiske jordbrugs aktører og internationale eksperter endvidere integreret.

Økologisk jordbrug er i sit værdimæssige grundlag *helhedsorienteret* og sigter mod bæredygtig udvikling. Dette er omsat i *principper* om recirkulation af stof og menneskets hensynsfulde omgang med natur og miljø. Det er ligeledes indeholdt i principperne, at det økologiske jordbrug baseres på nærhed, fordi man derved bedst kan recirkulere stof, udnytte lokal viden, bidrage til lokal kultur m.v. I forestillingen om det økologiske jordbrug er disse principper ikke blot ledetråd for driften af det *enkelt* landbrug, men også for hele landbrugserhvervets placering og funktion i den samfundsmæssige *helhed*.

Praksis tager sig ikke nødvendigvis ud, som principperne foreskriver. Især det seneste årtis ekspansive udvikling af økologisk jordbrug bærer præg af en vis sektorisering, specialisering og (lokal)samfundsmæssig afkobling, således økologisk jordbrug tendentielt udvikler sig som en kopi af det konventionelle (minus industrielle kemikalier), hvor de grundlæggende principper (især for så vidt de rækker ud over det enkelte landbrug) vanskeligt kan ses realiseret eller efterstræbt.

Uanset, at det seneste årtis ekspansion på mange felter må anses for positiv, så må den latente modsætning mellem principper og praksis – og dermed manglende helhedsorientering – forventes at fremstå som et tiltagende problem for økologisk jordbrug; dette være sig i forhold til det økologiske jordbrugs selvopfattelse og/eller dets bidrag til bæredygtig udvikling. Der er således behov for at opløse modsætningen, men forudsætningen for en sådan opløsning er, at årsagerne er klarlagt.

Forestillingen om det økologiske jordbrug tager udgangspunkt i landbrug, men som følge af helhedsbetragtningen kan den logisk set ikke alene omhandle det enkelte landbrug og dets økologi, men må også vedrøre landbruget som ét produktivt element i en samfundsmæssig helhed og i denne helheds økologi. Realisering fordrer derfor placering af jordbrugsproduktionen i en natur-, miljø- og samfundsmæssig *helhed*, hvor jordbrugspro-

---

¹ Nærmere præsentation af projektet og dets overordnede metode kan hentes på hjemmesiden www.socsci.auc.dk/OASE

duktionen indgår som element i en samfundsmæssig enhed (herunder med by-områder) med stoflig og værdimæssig cirkulation baseret på en gennemskuelig og åbenbar ansvarsfordeling blandt alle samfundets aktører. I denne forbindelse skal det erindres, at når der henvises til samfundsmæssig helhed, så indbefatter denne også økonomisk fordeling inden for politiske rammer. Dermed omfatter helheden både et *økologisk* og et *økonomisk/politisk* system samt disse to systemers samspil.

Begrebsliggørelse af samspillet mellem økologi og økonomi/politik og af det økologiske jordbrugs historiske og nuværende rolle i dette samspil kræver også helhedsorientering. Derfor er der til OASE knyttet en tværinstitutionel og tværvidenskabelig gruppe af i alt 20 forskere fra humaniora, samfundsvidenskab, naturvidenskab og jordbrugsvidenskab med det til fælles, at alle har beskæftiget sig med økologisk jordbrug, men ud fra forskellige, disciplinære tilgange. Denne gruppe skal i samspil med projektgruppen skabe et grundlag for en helhedsorienteret forståelse af forholdet mellem det økologiske jordbrugs principper og praksis for at kunne forklare de nuværende, tilsyneladende modsætninger og anvise løsninger på, hvorledes modsætningerne kan ophæves. Denne forståelse skal gennem workshops udvikles i dialog med centrale aktører i og omkring det økologiske jordbrug og gennem seminarer evalueres af internationale eksperter.

2. Program

SESSION 1

9.00 – 10.10 Morgenkaffe, velkomst, præsentationsrunde, udfylde spørgeskema RUNDE 1

SESSION 2

10.15 – 11.00 Oplæg (Troels V. Østergaard, Mikael Lynnerup, Jan Holm Ingemann)

11.00 – 12.00 Diskussion i summegrupper (spørgsmålene 1, 2, 3, 4, 5)

12.00 – 12.50 *FROKOST* (Centralkantinen Fibigerstræde 15)

SESSION 3

12.50 – 13.15 Plenum, 5 min. referat fra hver gruppe

13.15 – 13.45 Diskussion i summegrupper (spørgsmålene 6, 7)

13.45 – 14.20 Plenum, 5 min. referat fra hver gruppe, kort diskussion

SESSION 4

14.25 – 14.40 Oplæg (Hugo Alrøe)

14.40 – 15.20 Diskussion i summegrupper (spørgsmålene 7 og 8), udfylde spørgeskema RUNDE 2, eftermiddagskaffe i grupperne

15.20 – 15.50 Plenum, 5 min. referat fra hver gruppe, kort diskussion

15.50 – 16.00 Afslutning

Spørgsmål i summegrupperne:

1. Er vores opdeling i epoker dækkende, eller har vi overset vigtige milepæle?
2. Er der milepæle, som vi overfortolker?
3. Er det korrekt, at der ikke er tale om ny udviklingsretning mellem 1992 og 2000?

4. Har EF/EU haft nogen væsentlig betydning (direkte eller indirekte) for afgørende milepæle?
5. Er det nødvendigt at gå dybere ned i det landbrugsfaglige (dyrkningsteknik, forskning og udvikling) for at karakterisere det økologiske landbrugs udvikling og betydning?
6. Har repræsentanter for forbrugerne haft nogen reel betydning for udviklingen, udover den betydning de naturligvis har haft ude på indkøbsstederne?
7. Har medierne (måske udvalgte journalister?) haft afgørende betydning?
8. Var det de tre principper (cirkulation, forsigtighed og nærhed), der var karakteristiske i det økologiske landbrugs opstart og i de mellemliggende år?
9. Er de tre principper dækkende for nutidens økologiske landbrug?

3. Deltagere

Summegruppe 1

Jens Christensen (økologisk mælkeproducent, formand for Thiese Mejeri, medlem af bestyrelsen for Den økologiske Landbrugsskole, tidligere bestyrelsesmedlem i LØJ, tidligere økologi-konsulent)

Erik Fog (landskonsulent, aktiv ved etableringen af LØJ, tidligere økologi-konsulent, tidligere lærer på Den økologiske Landbrugsskole, medlem af Kontroludvalget og FØJO's brugerudvalg)

Fie Graugaard (blev forhindret i at deltage ved mødet)

Mikael Lynnerup (historiker, var aktiv i Jordbrugsstudiegruppen og forfatter til bl.a. bogen "Galten Særimner" om dansk landbrugs udvikling, i en periode i 1980'erne sekretær for MF Hans Larsen-Leddet)

Knud Schmidt (lærer ved Den økologiske Landbrugsskole, medlem af LØJ's bestyrelse)

Nina Kirstine Brandt (Ph.D.-studerende ved Historisk Institut, Københavns Universitet)

Summegruppe 2

Evald Vestergaard (blev forhindret i at deltage ved mødet)

Karl Mørch Jensen (indehaver af Økologisk Handelshus, der rådgiver små og mellemstore virksomheder med økologisk forarbejdning, tidligere chef for Kvickly i Silkeborg og medlem af FDB's ferskvare- og driftsudvalg)

Simme Eriksen (lærer ved Den økologiske Landbrugsskole, aktiv i LØJ siden 1985 og har været med til at udvikle regelsættet siden 1988)

Thomas Roland (ansat ved Forbrugerrådet, tilknyttet projekt om forbrugernes moralske krav til fremtidens økologiske fødevarer, medlem af FØJO's brugerudvalg)

Hugo Alrøe (seniorforsker ved FØJO, har i den sammenhæng bl.a. arbejdet med økologiske principper ift FØJO's bestyrelse og brugerudvalg)

Susan Blom Jørgensen (specialestuderende ved tek-sam, RUC – specialet omhandler forarbejdning af økologiske fødevarer)

Lina Flöcke (specialestuderende ved tek-sam, RUC – specialet omhandler forarbejdning af økologiske fødevarer)

Summegruppe 3

Kristian Herget (forstander for Den økologiske Landbrugsskole, tidligere lærer på området økologisk jordbrug ved Slagelse Tekniske Skole)

Sven Nybo Rasmussen (læge, ejer af Ny Ryomgaard, der fungerer som informationscenter om økologisk landbrug, tidligere formand for FØJO's brugerudvalg, tidligere medlem af LØJ's bestyrelse)

Peter Stamp Enemark (ansat ved Arla Foods, tidligere konventionel landmand og konsulent ved Landbrugets Rådgivningscenter, beskæftiget sig med økologisk landbrug siden 1992)

Frederik Vibe Djernæs (økologisk kvægbruger, medlem af SF's landbrugsudvalg, tidligere formand for familielandbrugets økologi repræsentantskab og medlem af specialudvalget for økologi, tidligere aktiv omkring andelsejede landbrug)

Troels V. Østergaard (cand.scient., økologisk landmand, forfatter til flere bøger om økologi, initiativtager til tidsskriftet Praktisk Økologi samt foreningen af samme navn)

Bo Nytofte (cand.scient., direktør for Biodania (ansat i virksomheden siden 1993), tidligere bl.a. indkøbschef for Irma og ansat ved Den Rene Vare – særlig interesse for frugt og grønt)

Astrid Dahl (specialestuderende ved tek-sam, RUC – specialet omhandler forarbejdning af økologiske fødevarer)

Fra OASE

Thorkild Nielsen, DTU

Saki Ichihara, AAU

Pia Johansen, AAU

Ole Horn Rasmussen, AAU

Chris Kjeldsen, AAU

Jan Holm Ingemann, AAU

4. Notat til workshoppen²

Af Jan Holm Ingemann

Formålet med dette notat er i meget grove træk at skitsere nogle af vores første resultater. Endvidere er det notatets formål at angive de spørgsmål, vi i særlig grad ønsker at drøfte ved workshoppen.

For en kort gengivelse af projektets generelle projektbeskrivelse henvises til hjemmesiden: www.socsci.auc.dk/OASE

I. Praksis: Udviklingen af økologisk landbrug i Danmark

Når det gælder praksis ønsker vi dels at etablere et overblik over det økologiske landbrugs udvikling i Danmark med særlig fokus på dets forhold til det omgivende samfund. Dels vil vi gerne arbejde os frem til at kunne svare på, hvornår og hvordan det økologiske landbrug har skiftet udviklingsretning – eller sagt på en anden måde: Hvornår og hvordan man kan tale om, at det økologiske landbrug gennem det historiske forløb har nået nye udviklingstrin.

1.1 Kronologisk oversigt over vigtige begivenheder

På de næste sider bringer vi en kronologisk oversigt, hvor vi har listet, hvad vi finder er de vigtigste begivenheder for det økologiske landbrugs udvikling fra 1970'erne til årtusindeskiftet. Disse begivenheder kan man betragte som *milepæle* for det økologiske landbrugs udvikling. Milepælene markerer vores foreløbige forslag til et kort over det økologiske landbrugs historie og dets forhold til det omgivende samfund.

Ved workshoppen vil vi i særlig grad gerne diskutere følgende spørgsmål:

1. Er der milepæle, som vi har overset?

---

² Kapitlet er en gengivelse af det notat, der blev udsendt til deltagerne forud for workshoppen. Notatet dannede – sammen med de mundtlige oplæg (kapitlerne 5, 6 og 7) grundlag for diskussionen af de stillede spørgsmål.

2. Er nogle af de listede milepæle betydningsløse?
3. Hvad vil deltagerne foreslå som succeskriterier for det økologiske landbrug – herunder dets forhold til de samfundsmæssige omgivelser?
4. Kan den hidtidige udvikling på den baggrund karakteriseres som en succes?

1974	Foreningen Biodynamiske jordbrugere stiftes									
1975										
1976										
1977										
1978										
1979	Bogen ”Den kultiverede natur” udkommer									
1980			I starten af firserne begynder FDB at sælge enkelte økologiske fødevarer					En amerikansk rapport definerer økologisk jordbrug		
1981	LØJ dannes									
1982	Den Økologiske Jordbrugsskole oprettes									
1983										
1984		Husmandsforeningerne indgår aftale om oprettelse af en økologisk rådgivningstjeneste								
1985			Grindsted Mejeri begynder at producere økologisk ost							
1986					Både Land-	Nov: SF fremsætter et		De berømte døde hummere i		Foulum begynder at

					brugs- og Miljøministeriet udgiver rapporter, der fremhæver fordelene ved økologisk jordbrug	forslag om støtte til økologisk jordbrug Nov: Det radikale Venstre fremsætter forslag til lov om økologisk jordbrugsproduktion i Danmark		Kattegat vises i TV-avisen		sammenligne traditionelle og økologiske produktionsmetoder
1987	En leder i LØJ's medlemsblad udtrykker nervøsiteten for at blive opslugt som følge af den statslige anerkendelse i forbindelse med loven	Landboforeningerne kommer med i den økologiske rådgivningstjeneste				Der er bred opbakning til økologiloven, hvis man ser bort fra Fremskridtspartiet Maj: Den første økologilov vedtages		Vandmiljøplanen Brundtland-rapporten		KVL opretter en lærestol i økologisk jordbrug
1988	Landsforeningen Praktisk Økologi stiftes		20 jyske og fynske landmænd starter Naturmælk Kløver og MD-mælk sender	FDB og Schulstad konstaterer, at økologisk rugbrød er et flop FDB's salg af grøntsager stiger til 2200						

			<p>økologisk mælk på gaden</p> <p>Thise mejeri omdannes til økologisk produktion</p> <p>FDB bruger en million kr. på en informationskampagne for økologiske fødevarer</p>	tons pr. år.						
1989	<p>LØJ får økonomiske problemer.</p> <p>LØJ vedtager at arbejde hen imod et samarbejde med Statens Plantetilsyn om økologi-kontrollen</p> <p>LØJ har for første gang en nedgang i antallet af avlermedlemmer</p>	Landboforeningerne støtter nu økologien og er godt tilfredse med loven		<p>Mejerierne indvejer dobbelt så meget mælk som året før</p> <p>Efter succes med økologisk svinekød overvejer FDB nu også økologisk oksekød</p>	<p>En analyse foretaget af Landbrugets Rådgivningscenter viser, at det koster 18% ekstra at handle økologisk. Der er</p>	<p>April: På et møde mellem LØJ, politikere og organisationsfolk viser det sig, at der fortsat er politisk opbakning til økologien</p>				

					uenighed om, hvorvidt det er for meget					
1990			<p>Samarbejdsaftale mellem FDB og LØJ forlænges</p> <p>April: Økokød opstartes</p> <p>DLG opretter en økologisk division – bliver dog ikke en succes</p> <p>Nov: Kødselskabet Naturens Venner oprettes</p> <p>Selskabet Biokød startes</p>		Landbrugsministeriet lancerer det røde Ø-mærke	<p>Økologiloven forlænges med to år</p> <p>Landbrugsminister Lautitz Tørnæs offentliggør sin plan for landbruget</p>				
1991	LØJ lancerer en plan for		Den første	Irma konstate-						

	et bæredygtigt landbrug LØJ indgår aftale med Plantedirektoratet om samarbejde om kontrolarbejdet		økologiske øl kommer på markedet	rer, at det er af betydning for afsætningen af kartofler, at de sælges vaskede og i gennem-sigtige plastposer						
1992	De økologiske brancheforeningers paraplyorganisation BKU nedlægges Bladet "Den grønne forbruger" udkommer for første gang		FDB opsiges samarbejdsaftalen med LØJ Øko-kød omdannes til Friland Food A/S				CAP reformeres og hektarstøtte erstatter prisgaranti Der indføres mulighed for at anvende gensplejsede tilsætningsstoffer i økologiske varer			
1993		Feb: Husmandsforeningerne vælger en økolog som næstformand		Jan: Irma gennemfører en stor kampagne for økologiske fødevarer. Salget nærmest eksploderer i kampagneugen		Jan: På grund af regerings-skiftet gøres økologien "lovløs" Sommer: ny økologilov				

				Juli: Superbrugsen ned-sætter prisen permanent på en række økologiske produkter med stor succes til følge					
1994									Sommer: En undersøgelse fra Gallup viser at $\frac{3}{4}$ ville vælge økologisk, hvis det kostede det samme, og at over halvdelen er villige til at betale en overpris. Undersøgelsen viser dog også en vis skepsis over for kontrollen med økologi
1995								SID kræver i en rapport total økologisk om-lægning i løbet af 30 år	
1996			Danmarks				Regeringen		

			første økologiske planteskole åbner i Ry i Midtjylland			vedtager at give 10 millioner årligt til at fremme økologisk svineproduktion Det vedtages at give 36 mio. ekstra til økologiske planteavlere				
1997	LØJ og Økologisk Landscenter indgår et tættere samarbejde LØJ forlader bestyrelsen i Økologisk Landscenter som følge af sidstnævntes optagelse i Landbrugsrådet	Økologisk Landscenter får en plads i Landbrugsrådet				Forslag fra regeringen om, at det offentlige skal gå forrest i anvendelsen af økologi, hvilket bliver besluttet. Samtidig vedtages en ny pesticidafgift, hvor pengene skal gå til Økologiens Hus	Marts: ny landbrugsreform Maj: Forbud mod genmodificerede organismer i økologiske produkter.		Jan: En analyse fra Vilstrup viser at 2/3 af befolkningen mener landbruget skal omlægge til økologi	
1998	LØJ stiller krav om et "super ø-mærke"	Landbrugsrådets præsident Peter Gæmelke		Der opleves et nyt problem – varemangel – for økologisk				Ny vandmiljøplan		

		siger, at han ikke vil afvise, at han kunne overveje at omlægge til økologisk produktion		mælk Samtlige 73 bagerier i Kvickly bliver økologiske						
1999				Jan: Irma melder, at 12,5 % af deres samlede salg er økologisk		Ny handlingsplan for Økologi				Bicheludvalgets rapport siger, at man kan ned sætte brugen af sprøjtegifte med 31-43% uden det vil belaste samfundsøkonomien

1.2 Forslag til udviklingstrin

Ovenfor har vi beskæftiget os med en række af de mange milepæle, som det økologiske landbrug har nået gennem de seneste tre årtier. Men man kan også pege på nogle særlige milepæle, der markerer indgangen til et nyt udviklingstrin eller en ny *epoke*. Hermed mener vi beslutninger og begivenheder, der er udtryk for, at det økologiske landbrug skifter spor og bevæger sig i en ny retning. Vi har i første omgang karakteriseret disse epoker gennem forholdet til det omgivende samfund politisk/organisatorisk og markedsmæssigt (den markedsmæssige karakteristik er anført i parentes i tabellen nedenfor).

Af store milepæle og tilhørende epoker vil vi foreløbig foreslå følgende:

År	Milepæl	Karakteristik	Supplerende kendetegn
1970-erne	Første økologiske landbrug etableres	Barfodsfase (Pionerfase)	Stor idealisme, udelukket af det etablerede system, internt i bevægelsen ret forskellige bud på dens ideelle retning og værdier/principper
1981/82	LØJ/DØJ	Samling gennem udskillelse (Ekspansionsfase)	Samling af aktører, der i særlig grad sætter fokus på det landbrugsfaglige, øvrige aktører (med mere samfundsmæssigt sigte) glider gradvist i baggrunden
1987	Statsautorisation, Det røde Ø	Indfletning (Ekspansionsfase)	Der etableres egne nichevirksomheder, men perioden er generelt karakteriseret ved gradvis indfletning i det traditionelle fødevarer-system, herunder også dets politiske del, fokus på det landbrugsfaglige og flere omlæg-gere
1992	Irma og FDB opruster markedsføring	Absorbering, konsolidering (Langsommere ekspansion efter midlertidig mætning)	Efter en vis markedsmætning (efter en årrække, hvor produkterne nærmest har "afsat sig selv") forsøg på ny markedsdrevet kick-start, organisatorisk konsolidering af et tostrengt organisationssystem (ØLC/LØJ) og organisatorisk professionalisering
2004???	???	Funky Business??? Ny adskillelse og nye organisatoriske innovationer	Nye afsætnings- og samarbejdsformer, der på ny adskiller (del af?) det økologiske fødevarer-system fra det traditionelle???

Nedenfor vil vi kort uddybe epokerne og vores karakteristik af dem.

Barfodsfasen: Der er her tale om en opstart, hvor der landbrugsfagligt hentes inspiration fra biodynamik og konventionelle driftsformer (alsidighed, sædskifter, symbiose mellem mark og stald) fra før ca. 1960. Pionererne er dels byfolk, der flytter på landet og dels enkelte personer med landbrugsfaglig eller naturvidenskabelig baggrund. Blandt pionererne kan der med hensyn til værdier udkrystalliseres tre hovedtyper:

- (1) Grupper, der lægger primær vægt på ejerformer og som delvist er marxistisk inspireret og/eller inspireret af den "grundtvigske andelsbevægelse",

- (2) grupper, der lægger primær vægt på livsformer og som delvist er inspireret af hippie- og kollektivbevægelser og
- (3) grupper, der lægger primær vægt på landbrugets miljøpåvirkning (både med hensyn til naturmiljø og menneskelig sundhed). Til denne gruppe hører også store dele af den voksende miljøbevægelse (ikke mindst NOAH), der politisk og idémæssigt udgør en del af pionererne, mens andre udfolder ideerne i praksis.

Markedsmæssigt er det økologiske jordbrug (der som betegnelse begynder at bide sig fast i slutningen af 1970'erne) uden betydning. Afsætning – udover selvforsyning – sker praktisk taget udelukkende via stalddøren. Dog er der gennem 1970'erne opbygget et stigende antal indkøbsforeninger, der – udover biodynamiske og mere eksotiske produkter – begynder at distribuere økologiske fødevarer. Der arbejdes stort set ikke med forarbejdning.

Samlingsfasen: Med etablering af Landsforeningen økologisk Jordbrug (LØJ) og Den økologiske Jordbrugsskole (DØJ) markeres en samling af kræfterne, hvor især gruppen, der lægger primær vægt på landbrugets miljøpåvirkning ud fra et landbrugsfagligt perspektiv, bliver den dominerende kraft. Der er også deltagere, der lægger en vis vægt på livsformer (især fra kollektivet Svanholm), men i LØJ og på DØJ samles man primært om det landbrugsfaglige, og bredere diskussioner (herunder om livs- og ejerformer) glider i baggrunden. LØJ optog dog (og gør det stadig) også forbrugermedlemmer. Vi har hørt iagttagere der – halvt i spøg og halvt i alvor – karakteriserer en stor del af forbrugermedlemmerne som de økologiske landbrugeres ægtefæller. Vi har ikke kunnet opspore undersøgelser, der nærmere karakteriserer disse forbrugermedlemmer, men vi har konstateret, at deres tilstedeværelse i foreningen ikke har været særlig tydelig i foreningens blad fra start til nu.

Arbejdet på DØJ bliver præget af ønsket om at professionalisere de økologiske landmænd gennem efteruddannelse og gennem en ”almindelig” landbrugsuddannelse (faglært og driftsleder) målrettet til økologisk landbrug.

Arbejdet i LØJ bliver præget af opbygning af regelsæt, certificeringsordning og udveksling af faglige erfaringer. Man understreger vigtigheden af lokalgrupper med kollegial erfaringsudveksling. Det er dog indtrykket, at de lokale og regionale grupper gennemgående spiller en noget tilbagetrukket rolle.

Markedsmæssigt startes afsætning i lille skala gennem helsekostforretninger og udvalgte dele af den etablerede detailhandel (Irma, FDB), men afsætning er stadig i høj grad afhængig af mere alternative kanaler.

Indfletningsfasen: Det røde Ø-mærke er en afgørende milepæl, der markerer, at det økologiske landbrug er ved at udvikle sig til en integreret del af det danske landbrugsin-

dustrielle og landbrugspolitiske kompleks. Samarbejde med først husmands- og siden landboforeningerne om rådgivning integrerer langsomt – men sikkert – det økologiske landbrug i den traditionelle organisations- og rådgivningsstruktur. Den integrerer også det økologiske landbrug ind i det traditionelle politikfællesskab mellem landbrugsorganisationerne og Landbrugsministeriet. Der er fortsat kamp om markedsandele og om dagsordener i forhold til myndigheder og offentlighed, men med det røde Ø er det økologiske landbrug officielt institutionaliseret som en del af dansk landbrug med tilhørende politik og statslig service. Der fokuseres især på at få flere konventionelle til at lægge om.

Markedsmæssigt er perioden præget af stor ekspansion med hensyn til afsætning via supermarkeder – fortsat med Irma og FDB som hoveddrivkraft. I perioden etableres egne nicheselskaber til forarbejdning og afsætning af mælk og kød. Ikke mindst foranlediget af FDB træder dennes traditionelle samhandelspartnere til som leverandører af kød og mælk (Danske Slagterier og MD).

Absorberingsfasen: Efter en periode, hvor de økologiske fødevarer ”nærmest solgte sig selv” opstod omkring 1991 en vis mætning, der især ramte markedet for kød (på et lavt niveau), men også markedet generelt. Et markedsføringsinitiativ fra FDB var en milepæl, der kick-startede afsætningen. Efter en epoke, hvor de økologiske landbrugeres professionalisering havde været i fokus, er denne epoke i højere grad præget af fokus på professionalisering af afsætning/markedsføring, herunder opbygning af et særligt professionelt organisatorisk apparat (ØLC) til det markedsmessige og en professionel oprustning (LØJ) til at varetage det stigende antal opgaver omkring deltagelse i det landbrugspolitiske kompleks. Sidstnævnte opgaver involverer dog også ØLC, der er den del af det organisatoriske apparat, der tilsluttes Landbrugsrådet. Det landbrugsfaglige er dog ikke negligeret, men styrket bl.a. af stor ekspansion i den offentlige forskning med særlig henblik på økologisk landbrugsproduktion.

Markedsmæssigt præges epoken af ovenstående samt at økologiske fødevarer generelt bliver mere tilgængelige gennem traditionelle distributionskanaler. Det bør også tilføjes, at nichevirksomhederne volumenmæssigt gennemgående kommer til at spille en forholdsvist mere marginal rolle. Det kan dog diskuteres om ikke deres tilstedeværelse alligevel spiller en stor rolle som garanter for, at økologisk forarbejdning finder sted og som innovativ underskov for produktudvikling.

Funky Business???: Omkring årtusindeskiftet er der set nye initiativer, som måske er indvarsling om, at en ny epoke er på vej. Markedsmæssigt tegner den internetbaserede virksomhed Årstiderne sig for en markant innovation med tilsyneladende stort vækstpotentiale. Organisatorisk er initiativet omkring forbrugerejede andelsgårde ligeledes nydannende som udtryk for en ny måde at organisere samarbejde mellem forbrugere og producenter, hvor begge parter løfter et såvel økonomisk som demokratisk ansvar i fællesskab.

Til vores periodeopdeling vil vi især gerne have svar på følgende spørgsmål:

1. Er opdelingen dækkende, eller har vi overset afgørende milepæle?
2. Er der milepæle, som vi overfortolker?
3. Er det korrekt, at der ikke er tale om ny udviklingsretning mellem 1992 og 2000?
4. Har EF/EU haft nogen væsentlig betydning (direkte eller indirekte) for afgørende milepæle?
5. Har repræsentanter for forbrugerne haft nogen reel betydning for udviklingen, udover den betydning de naturligvis har haft ude på indkøbsstederne?
6. Har medierne (måske udvalgte journalister?) haft reel betydning?

II. Principper: Grundlaget for, hvad der er økologisk landbrug

OASE tager udgangspunkt i de principper, som FØJO har fundet frem til gennem litteraturstudier og diskussioner med bl.a. FØJO's brugerudvalg. Principperne er:

- Cirkulationsprincippet
- Forsigtighedsprincippet
- Nærhedsprincippet

Som udgangspunkt for OASE har vi beskrevet de tre principper således:

Økologisk jordbrug er i sit værdimæssige grundlag *helhedsorienteret* og sigter mod bæredygtig udvikling. Dette er omsat i *principper* om recirkulation af stof og menneskets hensynsfulde omgang med natur og miljø. Det er ligeledes indeholdt i principperne, at det økologiske jordbrug baseres på nærhed, fordi man derved bedst kan recirkulere stof, udnytte lokal viden, bidrage til lokal kultur m.v. I forestillingen om det økologiske jordbrug er disse principper ikke blot ledetråd for driften af det *enkelt* landbrug, men også for hele landbrugserhvervets placering og funktion i den samfundsmæssige *helhed*.

I OASE skelner vi mellem værdier og principper. *Værdier* som menneskers bud på, hvad det er godt, og hvad der er skidt. Det vil sige, at de omhandler, hvad enkeltpersoner eller

grupper af personer omfatter som et godt og lykkeligt liv. *Principper* handler om det rigtige – hvad man erfaringsmæssigt bør efterleve, hvis noget skal gøres rigtigt og hensigtsmæssigt.

Dermed påstår vi, at det økologiske landbrugere har en opfattelse af, at det er godt, at man i sine handlinger er helhedsorienteret og skidt, hvis man blot tager hensyn til sig selv eller en afgrænset del af befolkningen/naturen. Vi påstår, at det rigtige økologiske er

- at recirkulere (næringsstoffer og andet stof),
- at være forsigtige og hensynsfulde over for jorden og mennesker (både nuværende og kommende generationer) og
- at være en aktiv (både produktionsmæssigt, kulturelt og socialt) del af det lokale samfund.

I den forbindelse vil vi foreløbig anføre, at vi ikke har problemer med at se *recirkulationsprincippet* realiseret på bedriftsniveau, men derudover kan vi vanskeligt se det praktiseret f.eks. i forhold til forarbejdning, distribution, by-spildevand o.s.v. Vi kan godt se *forsigtighedsprincippet* praktiseret rimelig bredt f.eks. i forhold til GMO, medicinering af husdyr og tilsætningsstoffer til foder og fødevarer. *Nærhedsprincippet* har vi derimod meget svært ved at få øje på i den danske praksis, hvorimod det kan ses både diskuteret og praktiseret i flere varianter i udlandet.

Ved workshoppen har vi bedt Hugo Alrøe, FØJO, om at give en introduktion til resultaterne af arbejdet med principper.

Dernæst vil vi især gerne diskutere flg. spørgsmål:

1. Var det samme tre principper, der var karakteristiske i det økologiske landbrugs opstart og i de mellemliggende år?
2. Er de tre principper dækkende for nutidens økologiske landbrug?
3. Hvordan skal og kan man forstå de tre (eller flere/færre principper)?
4. I hvilket omfang afspejler de centrale principper sig i det økologiske landbrugs historie i Danmark?

Vel mødt den 19. september!

5. Dilemmaer og valg i økologiens første år

Af Troels V. Østergaard

Det var en blandet gruppe mennesker, der fra begyndelsen af 1970-erne begyndte at arbejde for det økologiske jordbrug i Danmark. Man kan ikke sige, at der var en samlet og gennemdiskuteret strategi. De praktiske problemer – hvad er det og hvordan gør man – var i centrum for de fleste.

Jeg kom til problemstillingen via arbejdet i NOAH's landbrugsgruppe, hvor flere var antroposofere og biodynamikere, men følte mig mere på bølgelængde med Niels Erik Jensen og hans Bioinformation. Gennembruddet kom for mig med et besøg i 1976 på Haugly Farms i England – hvor jeg lavede et interview for Danmarks Radio og ikke mindst IFOAM-konferencen i Schweiz året efter. Jeg deltog som eneste dansker i den ca. 60 personer store forsamling. Senere blev jeg medlem af IFOAMs bestyrelse, og jeg har set det som min opgave, at formidle internationale erfaringer og forskningsresultater i Danmark. Man kan sige, at min forståelse af den økologiske bevægelses målsætninger og prioriteringer i høj grad er præget af diskussionerne i IFOAM på det tidspunkt.

Oprøret begynder i køkkenhaven

Jeg skrev min første havebog i 1979. Sidste kapitel begynder med følgende:

"Vi trænger til et oprør. Ikke et voldeligt et med blod og kanoner, men alligevel et oprør. Et oprør mod den måde Danmarks vigtigste naturressource: dyrkningsjorden mishandles på, et oprør mod giftsprøjtning og anden forurening, et oprør mod det sløseri med ressourcer, der ligger i brugen af kunstgødning, og sidst, men ikke mindst, et oprør mod den forringelse af kvaliteten af almindelige madvarer, som skyldes de moderne dyrkningsmetoder."

De tre pinde her er jord, ressourcer og miljø og sundhed. Sammenligner man ældre skrifter fra The Soil Association og Lady Eve Balfours bøger, hvor vægten ligger på *Soil-food-health*, ser man, at ressourcer og miljø er kommet til. Men sundheden er vigtig. Vi ville frelse verden ved at gøre den sund, og naive som vi var, troede vi også, at vi vidste hvordan: Sund jord giver sunde planter, dyr og mennesker. Og sunde mennesker er ikke aggressive. Det havde McCarrison vist med rotter allerede i begyndelsen af 1900-tallet – og det er dokumenteret igen her for nylig i et forsøg med vitaminpiller i et ungdomsfængsel (så vidt jeg husker). Samtidig var vi naturligvis påvirket af Schumachers "*Small is beautiful*" og så de små landbrug baseret på lokale ressourcer som det ideale.

Barnets navn

I starten herskede der en del navneforvirring. Niels Erik Jensen brugte ordet *biologisk landbrug*, andre talte om *organisk*. Når jeg gjorde mit til, at det kom til at hedde *økologisk landbrug* i Danmark var det for at understrege tilknytningen til den videnskabelige økologi og dermed lægge afstand til det mere mystiske.

Jeg skrev, som allerede nævnt "*Økologisk Køkkenhave*". Første nummer af "*PØ- tidskrift for Praktisk Økologi*" udkom i 1981, og både bladet og havebogen fik en stor udbredelse. På et tidspunkt have vi 6.000 abonnenter på PØ. I 1982 oversatte jeg IFOAMs regler og udsendte dem sammen med PØ. Titlen blev "*Normer for økologisk jordbrug til brug ved international handel og nationale normer med begrænset gyldighed i 2 år.*" Også det var et led i at slå betegnelsen økologisk jordbrug fast.

Det er så i de senere år gået op for mig, at den betegnelse også har en bivirkning, nemlig at nogle ser kredsløb som en essentiel del af økologisk jordbrug. Det skyldes så vidt jeg kan se – ja, undskyld mig – en primitiv opfattelse af begrebet økologi. Jeg tvivler på, at man ville have lagt samme vægt på kredsløb, hvis vi havde talt om biologisk eller organisk jordbrug. Den økologiopfattelse, der lå til grund for valget af ordet økologi, havde sin rod i de to brødre Odums skrifter populariseret i en lille bog fra NOAH: "*Energi og udvikling i økosystemer*" fra 1972. Her er nøgleordet succession, og de modne økosystemer med stor diversitet tillægges en masse positive egenskaber – vist nok flere end berettiget ifølge nyere forskning. For landbruget som økosystem er dilemmaet, at det næsten pr. definition er umodent – for ellers ville det ikke være produktivt, og der blev brugt mange tanker på, hvordan man kunne kombinere produktivitet og diversitet og dermed opnå de modne økosystemers fordele. Et modent jordøkosystem kombineret med et produktivt markøkosystem f. eks.. Brugen af blandingskultur, efter- og mellemafgrøder og sædskifte blev også set i det lys.

Økologien bliver statsanerkendt

I 1987 får vi så loven om økologisk jordbrug, og Det økologiske Jordbrugsråd nedsættes. Jeg deltog i Rådets arbejde som repræsentant for Forbrugerrådet i de første 10 år, og jeg synes nok oprettelsen af Rådet er en milepæl af de vigtige i økologisk jordbrugs historie. Her fik vi for første gang et forum, hvor det økologiske jordbrugs problemer kunne diskuteres og strategier lægges.

Og det blev virkelig et forum, der arbejdede aktivt for det økologiske jordbrug. Ikke alene var der tre alternative jordbrugsorganisationer repræsenteret: LØJ, Biodynamisk Forening og Samarbejdsudvalget for Økologisk/Biodynamisk Jordbrug mod de to konventionelle Landboforeningen og Husmandsforeningen, men de to konventionelle repræsentanter var selv aktive økologer eller meget positive over for økologien. Miljøministeriets repræsentant var meget interesseret, og formanden Fl. Duus Mathisen gjorde et stort arbejde både i rådet og på de indre linier for at fremme økologien.

Mange af de beslutninger, der blev truffet dengang lever vi jo med følgerne af endnu, så jeg vil nævne nogle af dem, jeg anser for de vigtigste.

Økologikontrollen

Dilemmaet her var: Skal vi have private, statsanerkendte kontrolorganisationer, eller skal kontrollen være et rent statsanliggende. Biodynamikernes holdning var nogenlunde klar: De ville gerne beholde deres Demeter-mærke og selv stå for kontrollen. LØJ var mere ulden. Det foreningspolitiske talte for en kontrol i LØJ-regi, mens fordelene ved et enkelt statsligt mærke selvfølgelig var til at få øje på. Fra ministeriets side var holdningen helt klar: Statslig kontrol og statsligt mærke.

Sammenligner man med situationen i f.eks. Tyskland og Frankrig, hvor der er et mylder af kontrolorganisationer og tilhørende mærker, har det klart været en fordel med den statslige kontrol og Ø-mærket. Det er også mit indtryk, at det for eksporten har været en fordel med den statslige kontrol. Men der er forskel på, hvor seriøs staten opfattes i forskellige lande – og hvor seriøse forskellige stater opfattes. Vi havde f.eks. dengang meget svært ved at se nogen garanti i en øko-kontrol udført af den israelske stat.

Men sammenligner man til Sverige og England er billedet ikke helt så entydigt. Jeg mener, at både Krav og Soil Association har kunnet være mere på forkant med økologiens udvikling og aktivt påvirke den, end Plantedirektoratets bureaukrater har kunnet.

Med et statsligt kontrolsystem forpassede vi også mulighederne for en aktiv økologisk u-landspolitik. Både Krav og Soil Association foretager kontrol og godkendelser uden for hjemlandets grænser. Jeg ved godt, at der er store problemer med kontrolindustrien i mange u-lande, men man kunne have hjulpet disse landes økologer, ved at lette deres adgang til det danske marked.

Kontrollens ulemper

Der er ikke tvivl om, at en troværdig kontrol med tilhørende mærke har været helt essentiel i den fremgang af forbruget af økologiske varer, som vi har oplevet. Alligevel kan jeg ikke sige mig fri for en lille skepsis overfor, hvordan selve kontrollen har påvirket den økologiske jordbrugs udvikling. Det er mit indtryk, at man er kommet til at lægge mere vægt på det, der er let at kontrollere, end på det der er vigtigt. De to mest oplagte eksempler handler om kompost og om udsæd. I de oprindelige IFOAM-regler skulle staldgødning komposteres enten i stak eller som fladekompostering. Det krav er gledet ud, og det er klart en næsten håbløs opgave at kontrollere, om den gødning, der blev pløjet ned for flere måneder siden nu også var komposteret – rent bortset fra problemerne med at definere kompostering.

Men set fra jordbundens side og set fra ønsket om at producere sunde fødevarer er kompostering yderst vigtig. Alle de undersøgelser, der var lavet om de økologiske produkters ernæringsmæssige kvalitet, var lavet med kompost som gødning.

Kravet om at al udsæd skal være økologisk går den anden vej. Det er let at kontrollere og lige noget for bureaukraterne med alle de bilag og muligheder for krydsrevision. Men jeg vil påstå, at det ikke er særlig vigtigt. Ønskeligt ja, og naturligvis et mål på længere sigt, men ikke særlig vigtigt for produkternes kvalitet.

Miljø eller sundhed

En anden diskussion, jeg har lyst at nævne, gælder markedsføringsstrategien. Vi ved, at de fleste mennesker køber økologisk, fordi de mener, der er de sundeste produkter. Alligevel er sundhedsargumentet ikke blevet brugt i nævneværdigt omfang.

Den formelle baggrund for at vægter miljøargumentet frem for sundhedsargumentet var en rapport fra Flemming Bjerke, RUC, der påpegede, der farlige i at slå på egoismen, altså sundhedsargumentet. Med det risikerer man, at folk hopper på f.eks. *functional foods*, hvis sundhedsargumentet der lyder mere overbevisende. Tilbageslaget i salget af økologiske varer i Tyskland efter den sidste skandale tyder på, at der er noget om snakken.

Der var så også det problem ved sundhedsargumentet, at det måske var vanskeligt at underbygge videnskabeligt. I hvert fald blev der lavet flere undersøgelser, der konkluderede, at der ikke var forskel på økologiske og konventionelle produkters ernæringsmæssige kvalitet. Nogen af dem var allerede i deres design misvisende, og andre kan kritiseres for et for snævert sigte. Men jeg mener også, at der rent faktisk skete en forringelse af de økologiske produkter. Når man inden for reglerne faktisk kunne overgøde sine kål med naboens gylle, er der svært at forestille sig, at de skulle være meget forskellige fra konventionelle rent ernæringsmæssigt.

Tilpasningsstrategien

Uudtalt i valget af miljøargument frem for sundhedsargument i markedsføringen lå naturligvis også et ønske om ikke at genere de konventionelle. Det ønske gennemsyrede meget af, hvad der skete på den tid. Man ønskede på den ene side ikke at skræmme de konventionelle landmænd med alt for mærkelige regler og produktionsmetoder – der røg komposteringen – og på den anden side ville man ikke skade samarbejdet med landbo- og husmandsforeningen.

Man kan sige, at strategien har bevist sin rigtighed derved, at der har været en utrolig tilgang at nye økologiske landmænd. Og alt andet lige er det godt: Jo flere økologiske landmænd, jo bedre for miljøet. Men spørgsmålet er, om man ikke fik solgt sin sjæl – eller noget af den – ved samme lejlighed?

Jeg ser flere tegn i den retning. Rent bortset fra de skævheder, der måtte være kommet ind i økologireglerne, så har opfattelsen af dem ændret karakter. Oprindeligt blev de opfattet som et sikkerhedsnet – man måtte anvende en vis del ikke-økologisk foder f.eks. for ikke at ryge ud i tilfælde af dårlig høst. Nu ses reglerne som rammer, der skal fyldes ud og bestræbelserne er at tilpasse de konventionelle metoder, så de kan være indenfor rammerne. På den måde har økologisk jordbrug efterhånden udviklet sig et, hvad jeg kalder et erstatningsjordbrug, hvor gylle erstatter kunstgødning, ukrudtsharvning erstatter ukrudtsmidlerne og insektnet og biologisk bekæmpelse erstatter insektmidlerne. Den logiske fortsættelse vil være gensplejsede afgrøder.

Det, som er forsvundet, er omsorgen for muldjorden – vi har en gulerodsavler på Lammebjerg, som har et sædskifte bestående af gulerødder og vinterhvede. Han siger glad og fro, at der er kvælstof nok i dyndet i jorden til ham.

Jeg er ret meget på sidelinien, når det gælder den forskning, som er i gang, men mit indtryk er, at der er meget lidt, der reelt forsøger at anvende de økologiske principper til at løse jordbrugets problemer. Og med økologiske principper mener jeg ikke så meget noget med store systemer og store kredsløb, men de enkelte arters biologi og samspil med andre arter og deres fysiske omgivelser. Kort sagt ud fra forestillingen om, at det er en sund jord, der giver sunde planter og dyr. Må jeg henvise til det første kapitel i "*Økologisk Landbrug – en håndbog*" fra 1991.

Og interessen for befolkningens sundhed er totalt forsvundet. Jeg skal ikke gå nærmere ind på det, blot sige, at jeg fandt det slående, at der i første nummer af "Spir" – ØLFs nye forbrugerblad ikke stod ét ord om sund mad.

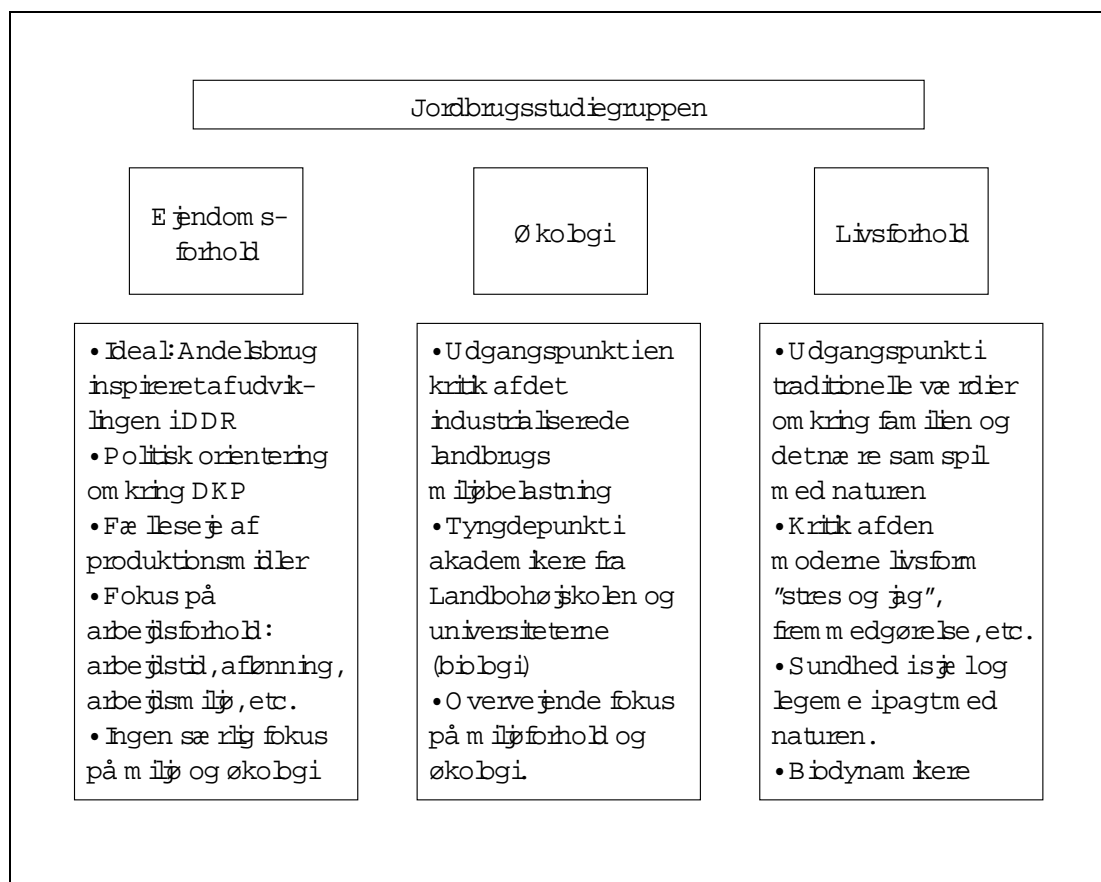

6. Jordbrugsstudiegruppen

Af Mikael Lynnerup

Jordbrugsstudiegruppen (JSG) blev etableret i 2. halvdel af 1970'erne som et løst netværk mellem grupper og personer, der var engageret i en kritik af udviklingstendenserne i det traditionelle landbrugserhverv. Gruppen søgte aldrig at etablere nogen fast organisatorisk ramme om arbejdet. Der var intet sekretariat, intet kontingent, etc. Møder, studierejser, m.v. blev således arrangeret på frit initiativ af enkelte medlemmer og/eller grupper.

Figur 1

Diskussionerne i gruppen var præget af, at deltagerne havde vidt forskellige udgangspunkter for deres kritik af udviklingstendenserne i det traditionelle landbrugserhverv. I figur 1 ovenfor er der skitseret tre hovedtendenser, der repræsenterer en principiel kategorisering af de holdninger, der var repræsenteret i gruppen. På det personlige plan var der næppe nogen i JSG, der kun hørte til i én af kategorierne. Som det fremgår af den korte karakteristik af hver af kategorierne, var der ikke meget andet end kritikken af det traditionelle landbrugserhverv, der samlede JSG's deltagere.

Hver af de tre kategorier var repræsenteret med nogen lunde lige stor vægt. I kategorien '*Ejendomsforhold*' fandt man især unge under uddannelse i det praktiske landbrug. I kategorien '*Økologi*' fandt man især unge under uddannelse på KVL eller universitetet (primært biologi), etc. I kategorien '*Livsforhold*' fandt man især unge med rod i den mere hippie-prægede del af land-kollektivbevægelsen.

Økologerne sætter den politiske dagsorden

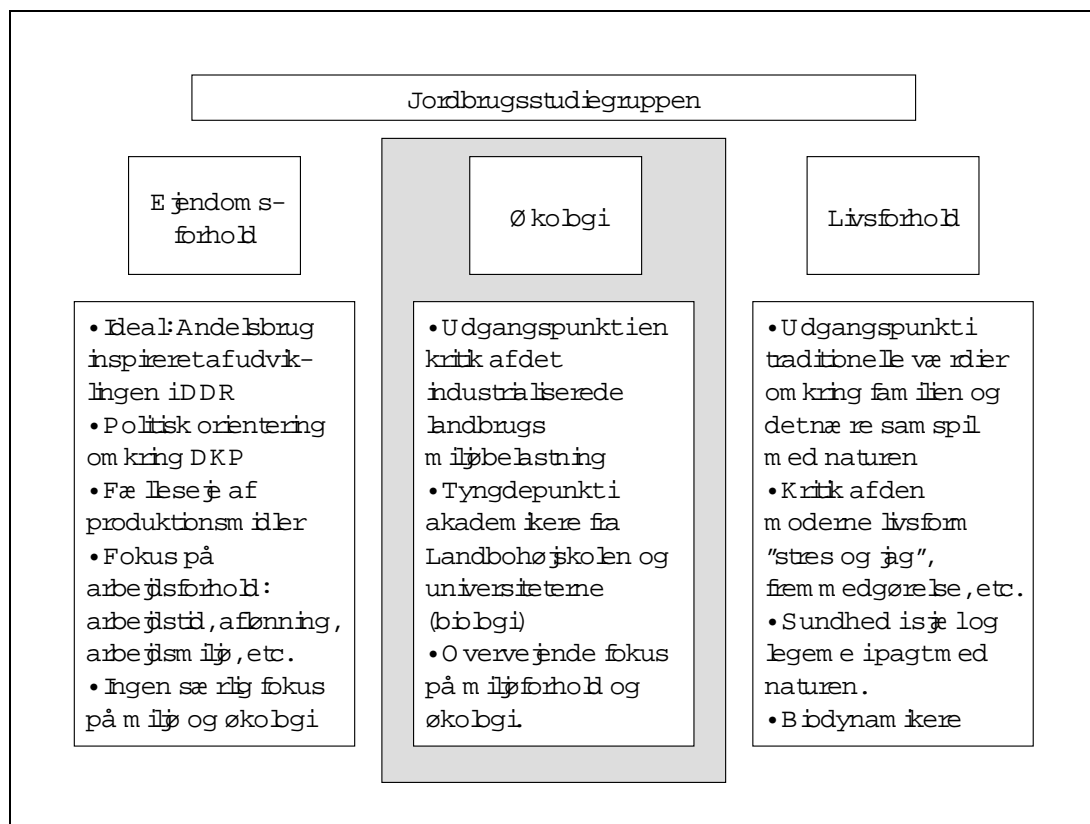
Blandt de tre kategorier var det økologerne, der viste sig i stand til gradvist at formulere sammenhængende politiske analyser og handlingsprogrammer. I JSG skete det ikke på nogen udpræget systematisk måde, og JSG var ikke præget af en politisk betonet konfrontation mellem forskellige fløje.

Økologerne var bedst uddannede, og de kunne i stigende grad konkretisere deres kritik i takt med at der begyndte at fremkomme forskningsresultater, blandt fra de studier, som nogle af JSG's medlemmer selv var engageret i. Heroverfor stod den hovedtendens, der fokuserede på ejendomsforholdene, med en svagt gennemarbejdet politisk agenda. Idégrundlaget var præget af, at en del af de grupper og personer, der kan henføres til denne kategori, havde et tilknytningsforhold til DKP.

De grupper og personer, der havde fokus på livsforhold repræsenterede i politisk forstand så mange forskellige synspunkter, at de var ude af stand til at formulere noget egentligt politisk program. De var heller ikke interesseret i at gøre det. Den bredere samfundsmæssige dagsorden, som de repræsenterede, gled derfor gradvist ud i sandet uden at efterlade sig særligt synlige politiske aflejringer (men de satte utvivlsomt præg på udviklingen på andre områder).

I løbet af et par år, var den økologiske tendens helt dominerede i det samlede miljø, mens mindre grupper trak sig ud og satte fokus på henholdsvis ejendomsforhold (Andelsbønderne) og livsforhold (fortsat en blandet skare).

Figur 2

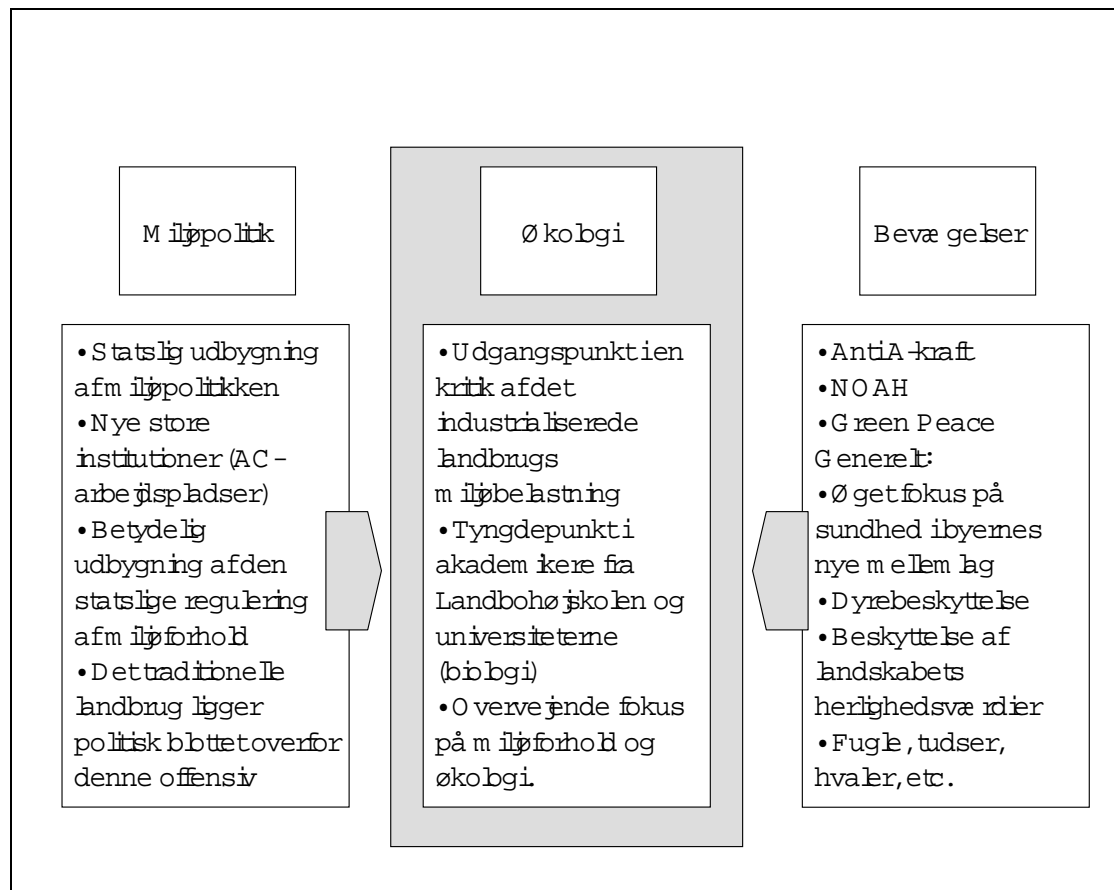

Økologibevægelsens statsliggørelse

Økologernes naturvidenskabeligt funderede dagsorden viste sig at fungere godt i periodens overordnede politiske klima. Som vist i figur 3 spillede den økologiske dagsorden fint sammen med både de tendenser, der på det statslige område var optaget af en videreudvikling og udbygning af den statslige sektor, og med de forskellige folkelige bevægelser omkring A-kraft, etc., der i den periode voksede sig store og indflydelsesrige.

Den naturvidenskabeligt funderede kritik af det traditionelle landbrug kunne udnyttes af de politiske interesser omkring Socialdemokratiet, SF og de radikale som grundlag for at udvikle en høj profil på miljøområdet på en måde, som ikke generede industrien og fagbevægelsen for meget. Landbrugserhvervet lå politisk næsten fuldstændig ubeskyttet overfor et sådant angreb, hvad der blandt andet gav sig konkret udtryk i en Vandmiljøplan 1, der overvejende fokuserede på landbruget som samfundets store miljøsynder.

Figur 3

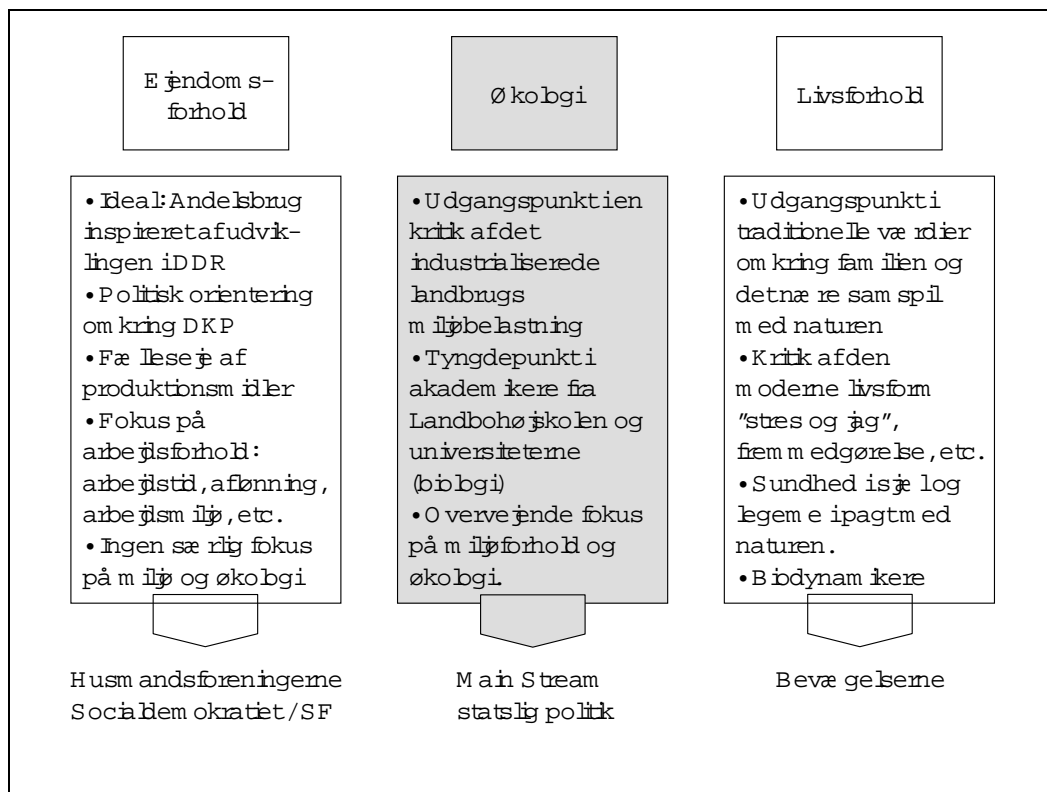
Økologernes politiske succes skal ses i sammenhæng med, at de indirekte støbte nogle kugler til et politisk spil, som de ikke selv havde megen lod og del i. Men herigennem lykkedes det økologerne at skabe sig nye positioner i relation til udviklingen af den statslige politik.

Økologibevegelsen som integreret kommerciel aktør på markedet

Økologernes markante politiske succes kan iagttages i ethvert supermarked i en større dansk by, hvor der i dag er alternative økologiske varer på stort set alle hylder. Den økologiske bevægelse er gået fra at være en helt marginal holdningspræget gruppering, til i dag at være en fuldt integreret kommerciel spiller på mainstream markedet. Bevægelsen har herigennem opnået en markant tilpasning af den generelle praksis i det traditionelle

landbrug, der for en stor dels vedkommende har overtaget dele af økologernes dagsorden, ord til andet.

Figur 4

I denne proces har bevægelsen mistet noget af sin skarphed i analysen og kritikken, men har til gengæld opnået at sætte meget synlige fingeraftryk på den samfundsmæssige virkelighed.

Af de øvrige to kategorier indenfor den oprindelige JSG findes der i dag kun rudimentære rester, der i varierende omfang er transformeret over i andre politiske og kulturelle bevægelser.

7. Principper i økologisk jordbrug³

Af Chris Kjeldsen

F Ø J O

**Indkredsning af de
grundlæggende normative principper
for økologisk jordbrug**

Hugo F. Alrøe & Erik Steen Kristensen
Forskningscenter for Økologisk Jordbrug
www.foejo.dk

Email: [hugo.alroe \(AT\) agrsci.dk](mailto:hugo.alroe@agrsci.dk)
www.alroe.dk/hugo

O A S E w o r k s h o p 1 9 . s e p . 2 0 0 2

Hvorfor sådanne principper?

Der er eksplicite mål for økologisk jordbrug (fx i LØJs avlsgrundlag). Men de underliggende værdier og etiske normer gøres sjældent helt eksplicite. Vores første påstand er at der er brug for at formulere nogle få simple principper for hvordan man skal handle på en økologisk måde. Men hvem har så brug for dem? Først kan man sige, at de økologiske bevægelser har brug for det, da det er et centralt element i en udviklingsammenhæng. Dernæst har forskningen brug for det, som et spændende teoretisk felt, der dog også kan spille en rolle i udviklingsøjemed. Vores anden påstand er at man faktisk kan finde sådanne grundlæggende normative principper.

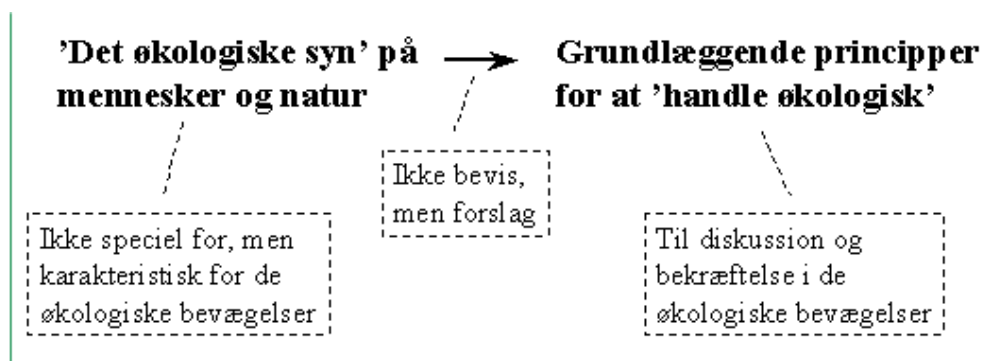
---

³ Kapitlet er et referat af Hugo Alrøes mundtlige oplæg ved workshopen. Referatet er skrevet af Chris Kjeldsen og godkendt af oplægsholderen. I referatet gengives to af oplægsholderens slides.

Hvorfor har vi brug for dem?

- For at udvikle økologisk jordbrug i andre dele af verden, med forskellige kulturelle og naturlige betingelser.
- For at udvikle 'økologi' indenfor andre områder (fiskeri, skovbrug, tekstiler, osv.).
- For at imødegå den faktiske teknologiske og strukturelle udvikling af økologisk jordbrug:
- Vil vi virkelig gå i denne retning? Kan vi undgå det?
- Konsekvenser for fødevarer sikkerhed, forbrugertillid, dyrevelfærd, osv.
- For at udvikle simple og konsistente regler.

Hvorfor netop disse principper?

'Det økologiske syn' på mennesker og natur kan karakteriseres ved forskellige grundelementer, deriblandt:

- Mennesket er en del af naturen. Sociale systemer kan skelnes fra naturlige systemer, men ikke adskilles fra dem.
- Videnskabelig viden om komplekse systemer vil altid være begrænset og kontekstafhængig.
- Liv og læring er både individuel oplevelse og social samvirke. Folk har behov for at være involverede.

..og hvorfor ikke disse?

Man kan påpege en række andre principper, som kunne have været relevante i denne sammenhæng. Et eksempel er bæredygtighed som ressourceregnskab eller funktionel integritet/systemintegritet. Andre dimensioner som harmoni, sundhed, dyrevelfærd og så videre kunne lige så vel have været relevante. Nogen alternative begreber, som for eksempel bæredygtighed, er for uspecifikke og kan betyde hvad som helst. De 3 valgte begreber er udvalgt, da de synes at være det mest dækkende for de forskellige betydninger man kan tillægge økologisk praksis.

Kredsløbsprincippet

Dette er et princip for hvordan den økologiske praksis skal virke i forhold til naturen. Det siger at økologisk produktion bør samarbejde med naturen. Dette betyder, at produktionen bør efterligne og drage nytte af naturens systemer og kredsløb, at tilpasse sig dem og være med til at understøtte dem.

Forsigtighedsprincippet

Dette er et princip for hvordan man skal håndtere nye teknologier og udvidelser af eksisterende produktioner. Det siger at man bør forebygge skader på miljø og helbred, selv om der ikke findes afgørende videnskabelige beviser for at denne skade vil finde sted. Ud over 'stop dette', indebærer princippet også generel fremme af renere og sikrere teknologier og omfattende forskning for at opdage og reducere risici.

Nærhedsprincippet

Dette princip vedrører læring og kommunikation mellem forbrugere, landmænd, virksomheder, forskere og andre aktører i de økologiske fødevarer-systemer. Vigtige aspekter er at:

- man bør skabe systemer med muligheder for førstehånds oplevelse og personlig kontakt
- man bør fremme deltagelse af alle relevante aktører og deres værdier og kulturer
- man bør fremme gennemskeligheden af de økologiske fødevarer-systemer

Nærhedsprincippet foreslår at vi bør videreudvikle produktions-, forarbejdnings- og afsætningssystemer der er baseret på nære relationer mellem producent og forbruger, der bygger på større åbenhed og gennemskelighed, hvor de forskellige led i producentkæden er kendte og kan kontaktes. Dette kan måske være et alternativ til den nuværende udvikling mod stadig mere komplekse regler og øget kontrol.

Hvad kan de bruges til?

Grundlæggende normative principper kan være et redskab til at imødegå den 'selvkørende' teknologiske og strukturelle udvikling. De kan også bruges som basis for at fremme udviklingen og udbredelsen af økologisk praksis. Endelig kan de være med til at udvikle simple, konsistente regler for en stadigt mere omfattende økologisk praksis

..og hvad så?

Indkredsningen af sådanne normative principper kræver værdiundersøgelser og omfattende diskussioner af de økologiske værdier blandt alle relevante aktører i de økologiske bevægelser.

8. Referat fra workshoppens diskussionsfora⁴

Af Jan Holm Ingemann

I dette kapitel præsenteres et sammendrag af diskussionerne fra de tre summegrupper og plenum ved sessionernes afslutning. Sammendraget er struktureret på grundlag af de 9 spørgsmål, som forskergruppen havde stillet deltagerne jfr. kapitel 4. Formålet med her-værende kapitel er i kort form at præsentere pointer og hovedargumenter fremført af deltagerne. Da der er tale om et sammendrag, er gengivelsen ikke nødvendigvis ordret. I flere tilfælde har forskellige personer således fremført sammenfaldende pointer og argumenter, men med forskelligt ordvalg. I disse tilfælde har vi anvendt den sprogbrug, der ligger tættest på den, der er anvendt i OASE's projektbeskrivelse.

Spørgsmål 1: Er vores opdeling i epoker dækkende, eller har vi overset vigtige milepæle?

A: Begyndelse og sammenhæng

En stor del af diskussionen omkring dette spørgsmål drejede sig om det rette begyndelsestidspunkt for en beskrivelse af det økologiske landbrugs historie dels med hensyn til dets praktiske og idémæssige inspiration og dels med hensyn til den samfundsmæssige kontekst, som det historisk er udsprunget af. Blandt deltagerne pegede flere på, at det økologiske landbrug må ses i en vis forlængelse af det biodynamiske med hensyn til både dets praktiske og filosofiske inspiration. Andre deltagere fandt, at grundlaget må spores tilbage til den filosofiske diskussion i slutningen af 1600-tallet.

Med hensyn til den samfundsmæssige kontekst pegede nogle deltagere på, at det økologiske landbrug ikke kan betragtes isoleret fra hele landbrugssektorens udvikling, idet det økologiske må ses som en reaktion på det konventionelle. Flere understregede også, at et historisk perspektiv er centralt, da det industrialiserede, kemiske landbrug udgør en kort parentes i landbrugets historie. Det blev endvidere fra flere sider anført, at fremvæksten af det økologiske landbrug også må ses i en bredere, samfundsmæssig sammenhæng. Som eksempel på den bredere sammenhæng blev følgende historik skitseret: Mangelsitu-

---

⁴ Kapitlet er sammenskrevet på grundlag af referater fra summegrupperne og plenum. Pia Johansen, Ole Horn Rasmussen og Chris Kjeldsen fungerede som referenter ved workshopen.

ationen under besættelsen og i efterkrigstiden medførte et meget materialistisk fokus i 50'erne og 60'erne, hvilket medførte en reaktion med start i sen-60'erne ("ånden fra 68"). Det blev også i denne forbindelse fremhævet, at det økologiske landbrugs fremvækst især i 1980'erne må betragtes i sammenhæng med datidens intense miljødebat.

B: Detaljer til nærmere undersøgelse

Det blev anført, at lokalgrupperne i LØJ spillede en væsentlig rolle i 1980'erne, men efter introduktionen af det røde Ø aftog deres betydning til fordel for specialiserede arbejdsudvalg (regeludvalg, kontrolkommission m.v.). Forbrugermedlemmerne var ikke kun økologiske landbrugeres ægtefæller, men også KVL-studerende, biologer m.fl. Disse personer var nok engagerede i landbrugsproduktion (det blev udtrykt af en deltager sådan, at "de havde jord op over støvleskafterne"), men de bragte alligevel et forbrugerfokus ind i organisationen og bidrog til at fastholde bevægelsens idealer gennem 1980'erne. Der var udbredt enighed om, at forbrugermedlemmerne har spillet en yderst marginal rolle gennem det seneste årti.

Endvidere blev følgende pointer påpeget:

- Der bør sættes nærmere fokus på grønsagsproduktionen i opstartsfasen, hvor Svanholm spillede en central rolle. Denne produktion var "med til at løbe økologien i gang".
- I det seneste årti har der udviklet sig en intern konkurrence mellem økologer (landbrugere, forarbejdningsevirkomheder), hvilket er medvirkende årsag til at konventionalisere sektoren. Med andre ord fremstår en række økologiske producenter mere som konkurrenter end som del af en samlet bevægelse.
- Det økologiske marked blev yderligere professionaliseret, da MD påbegyndte privat omlægningsstøtte til sine producenter, hvilket bør inddrages.
- Etableringen af BKU var udtryk for en første professionalisering, der bør undersøges nærmere.
- Processen omkring de to aktionsplaner (1995 og 1999) og informationskampagnerne bør undersøges nærmere sammen med betydningen af Det økologiske Jordbrugsråd (senere Det økologiske Fødevareråd).
- LØJ's avlsgrundlag bør fremhæves, da det udgjorde grundlaget for etablering af det økologiske landbrug.
- Brundtland-rapporten (1987) og Rio-konferencen (1992) bør inddrages som milepæle, da de påvirkede debatten om det økologiske landbrug som et nødvendigt alternativ.
- Tidsskriftet Praktisk Økologi (fra 1981) bør medtages. Det havde betydning som praktisk information og instruktion.

- Forarbejdningsindustriens høringsrettigheder (fra 1992) udgør en central milepæl, der bør undersøges nærmere. Det blev fremført, at disse rettigheder har haft stor betydning for det økologiske landbrugs retning, men på en for offentligheden uigennemskuelig måde.
- Detailhandelens rationalisering er i de seneste år blevet mere radikal. Det indebærer, at de mindst sælgende varer (herunder økologiske) bliver udfaset eller får tildelt den mindst attraktive hyldeplacering.

Spørgsmål 2: Er der milepæle, som vi overfortolker?

Der var gennemgående tilslutning til forskergruppens oplæg til periodisering. Den rejste kritik drejede sig primært om, at forskergruppen bør gå længere tilbage i historien (jfr. svarene på spørgsmål 1), lige som der var nogen uenighed omkring vores bud på en kommende epoke (Funky Business). Nogle af deltagerne pegede i denne forbindelse på, at vi overfortolker nye ejerformer/ejerlav og gårdbutikker, fordi antallet af eksperimenter med nye ejerformer er særdeles begrænset, og fordi flere gårdbutikker i de seneste år er lukket. De gårdbutikker, der klarer sig er mere butikker end gårde (de sælger andres varer, herunder import).

Andre deltagere anførte derimod, at den nye epoke allerede er begyndt (omkring 2001) til en vis grad som reaktion på tendens til markedsmæssig stagnation. Denne tendens har givet incitament til eksperimenter med nye forbruger-producent relationer.

Spørgsmål 3: Er det korrekt, at der ikke er tale om ny udviklingsretning mellem 1992 og 2000?

En stor del af deltagerne svarede bekræftende på spørgsmålet. Men der blev også fremsat enkelte bud på tendenser, der kan betragtes som udtryk for en ny udviklingsretning især i slutningen af perioden. Langt hovedparten af disse bud knyttede sig til tendensen til markedsmæssig stagnation (jfr. også spørgsmål 2). Det blev herunder påpeget, at det i starten af perioden var trendy at købe økologisk, mens dette ikke er tilfældet i nutiden, hvor dagens trend kan karakteriseres som egoistisk.

Spørgsmål 4: Har EF/EU haft nogen væsentlig betydning (direkte eller indirekte) for afgørende milepæle?

Gennemgående blev der svaret bekræftende, om end der ikke var enighed om, hvor stor betydning EF/EU har haft.

Følgende positive bidrag blev fremhævet:

- Mål 5b-ordningen, der især gav de økologiske kvægbrug (i udvalgte, geografiske områder) et omfattende løft i 1990'erne primært ved at give mulighed for tilskud til løsdriftstalde.
- Ritt Bjerregaards EU-konference om økologisk landbrug, fordi den bragte det økologiske landbrug højt op på den autoritative dagsorden.

Modsvarende blev følgende negative bidrag fremhævet:

- De fælles EU-regler for økologisk landbrug er en udvanding (laveste fællesnævner), herunder også på forarbejdningsområdet hvor de tillader flere tilsætningsstoffer. Tilsvarende blev der peget på gødningsregler.
- Det fælles EU-regelsæt er statisk og har hæmmet den dynamiske udvikling af regler, der ellers var karakteristisk for samspillet mellem LØJ og staten fra 1987.

Det skal her bemærkes, at ingen blandt deltagerne henviste til EF's/EU's generelle landbrugspolitik (CAP) som en betydende faktor.

Spørgsmål 5: Er det nødvendigt at gå dybere ned i det landbrugsfaglige for at karakterisere den økologiske landbrugs udvikling og betydning?

Spørgsmålet blev kun summarisk berørt i grupperne. Nogle deltagere fandt det vigtigt nærmere at inddrage den landbrugsfaglige udvikling. Dette blev især begrundet under henvisning til en (negativ) udvikling i den måde, hvorpå de økologiske landbrugere betragter den levende jord. Som udgangspunkt (jfr. Troels V. Østergaards foranstående indlæg) betragtede pionererne den sunde jord som den afgørende faktor (sund jord giver sunde fødevarer, der giver sunde mennesker), mens de økologiske landbrugere i stadig større omfang betragter den landbrugsfaglige udfordring som groft taget at erstatte kunstgødning med gylle (hvoraf en del er importeret fra konventionelle landbrug) og pesticider med dieselolie (via ukrudtsharvning). Enkelte deltagere understregede i denne forbindelse særligt en tiltagende afhængighed af konventionelt landbrug (import af næringsstoffer i form af gylle og halm), hvorefter der reelt vanskeligt kan tales om økologisk landbrug. I forlængelse heraf fandt nogle deltagere, at der stadig tilbagestår videnskabelige analyser af fordele og ulemper ved brug af kompostering sammenholdt med brug af gylle.

I en af grupperne fremhævedes den økologiske jordbrugsforskning, hvor der angiveligt er foregået en væsentlig udvikling fra en mere helhedsorienteret forskning (helårsforsø-

gene) over oprettelsen af Rugballegård (mere traditionelt afgrænset forskningsindsats) til supplerende af den specialiserede forskning med græsrodsforskningen. Ingen af deltagerne mente sig dog i stand til nærmere at vurdere betydningen af denne udvikling.

Spørgsmål 6: Har repræsentanter for forbrugerne haft nogen reel betydning for udviklingen, udover den betydning de naturligvis har haft ude på indkøbsstederne?

Flere deltagere skelnede mellem kunder (*business to business*) og forbrugere.

F.s.v. kunder blev der fremhævet vigtige forandringer gennem det sidste par årtier. Ikke mindst den økologiske mælk bidrog for 10-15 år siden til at profilere detailhandelskæder på grundlag af en direkte kontaktflade mellem forbrugere og kunder. Derimod blev det anført, at det i dag i højere grad er marketingfolk, der i detailhandelen har den afgørende indflydelse på *space-management* (jfr. også spørgsmål 1), hvor økologiske varer indgår på lige fod med andre (niche)varer. Med andre ord har marketing indtaget rollen som formidler af kontakt mellem producent og forbruger.

F.s.v. forbrugere blev det anført, at der havde været:

- En vis formel indflydelse i kraft af repræsentation i Det økologiske Fødevareråd.
- En vis formel indflydelse i kraft af engagerede enkeltpolitikere, der repræsenterede et bredt politisk spektrum.
- En vis indirekte indflydelse gennem folkelige bevægelser og eksempelvis SID.
- En vis indirekte indflydelse gennem lærere, der i deres undervisning arbejdede med miljø, sundhed, madvarer etc. Det blev dog i denne forbindelse anført, at der ikke var udarbejdet decideret undervisningsmateriale til folkeskolen, men et hæfte til gymnasierne (udarbejdet af Landbrugets Rådgivningscenter). I denne forbindelse blev også Skolen for økologisk Afsætning i Århus fremhævet som en betydende faktor.
- En tendens til gennem de seneste år at afkoble forbrugerne, hvilket blev eksemplificeret ved LØJ's nye forbrugermagasin (SPIR), som – i modsætning til situationen i foreningens første år – ikke taler til forbrugeren som borger/beslutningstager, men til forbrugeren som kunde.

F.s.v. betydningen af LØJ's forbrugermedlemmer henvises også til spørgsmål 1.

Spørgsmål 7: Har medierne (måske udvalgte journalister?) haft afgørende betydning?

Hovedparten af deltagerne tilsluttede sig, at medierne havde haft en væsentlig betydning for det økologiske landbrugs vækst gennem 1980'erne. Dette skyldes både datidens formidling af negative historier om det konventionelle landbrugs konsekvenser (primært miljø, dyrevelfærd og medicinforbrug) og positive historier om det økologiske landbrug som mere hensynsfuldt over for dyr, mennesker og miljø. Flere deltagere fandt, at mediernes betydning i de seneste år nærmere har været negativ for det økologiske landbrugs udvikling. Enkelte fremhævede, at medierne kolporterer en romantisk myte om økologisk landbrug til skade for dets udbredelse, mens andre fremhævede, at de seneste års omtale primært var knyttet til snyd eller ensidig produktion. Dette kunne tolkes som udtryk for et oprigtigt billede, der gør op med den mere romantiske forestilling om økologisk jordbrug. Der var udbredt enighed om, at mediernes interesse for økologisk landbrug/fødevarer havde været stærkt aftagende de seneste år. En undtagelse fra dette billede gjaldt monopolers misbrug af deres stilling over for små økologiske forarbejdningsvirksomheder.

Enkelte deltagere fremhævede, at den almene information om sammenhængen mellem miljø, sundhed og fødevarer/fødevarerproduktion er for ringe. Det skaber et utilstrækkeligt grundlag for valg og tilberedning af fødevarer og en utilstrækkelig bevidsthed om fejlnæring, herunder fedme og andre livsstilssygdomme, der betragtes som værende blandt nutidens væsentligste sundhedsproblemer.

Nogle deltagere fremhævede, at de økologiske fortalere havde været for pæne og tilbageholdende med kritik af det konventionelle landbrug. Det blev også påpeget, at der ikke havde været offentlighed omkring modsætninger mellem økologiske og konventionelle organisationer. Ligeledes fremhævede enkelte deltagere, at denne selvdisciplin også gjaldt andre end økologer, og at selvdisciplinen især var begrundet af en yderst magtfuld lobby i tilknytning til det konventionelle landbrug. En deltager anførte eksempelvis, at visse kendte mediefolk ikke tager stilling til fordel for økologisk produktion netop på grund af denne lobby.

Endelig påpegede enkelte deltagere, at medierne ikke havde bragt et reelt billede af interne modsætninger i den økologiske bevægelse. Ved at bringe et endimensionalt billede af den økologiske tankegang har medierne lukket for en mere fundamental diskussion om forventninger og værdier – dette gælder både blandt og imellem forbrugere og producenter.

Spørgsmål 8: Var det de tre principper (cirkulation, forsigtighed og nærhed), der var karakteristiske i det økologiske landbrugs opstart og i de mellemliggende år?

Spørgsmålet gav anledning til intens debat af henholdsvis historisk og principiel eller normativ karakter. Dette skal forstås således, at nogle af deltagerne fokuserede på, hvilke faktorer der motiverede og samlede den økologiske bevægelse i de første år, hvilken dynamik der var i denne, og hvordan sammenhæng mellem principper og praksis udviklede sig – altså spørgsmål om, hvilke principper der *kan* karakterisere økologisk landbrug set i et historisk perspektiv. Andre deltagere fokuserede derimod mere direkte på de af FØJO foreslåede principper og kritiserede dem på et principielt grundlag for ikke at være dækkende eller angreb dem for ikke at være korrekte ud fra en vurdering af, hvad der principielt *bør* karakterisere økologisk landbrug.

A: Historisk behandling

Nogle deltagere fremhævede (bl.a. med udgangspunkt i Mikael Lynnerups foranstående oplæg), at det økologiske landbrug må betragtes som ét blandt flere led i en bevægelse bestående af aktører med en bredere, samfundsmæssig dagsorden, der omfattede mange andre emner end landbrug. I relation hertil blev det anført, at økologisk landbrug således må betragtes og forstås som en bevægelse der udviklede delmålsætninger og skiftede fokus i takt med løbende diskussioner og indvundne erfaringer. Derfor kunne man næppe tale om overordnede principper, men nærmere om ”markører” som angav sigtepunkter. Med disse markører var der retning i bevægelsens aktiviteter, selvom de ikke var udmøntet i egentlige principper. Konkret blev det foreslået, at det var markører som *ressourcebevaring* og *forsigtighed*, der afgrænsede økologisk landbrug fra det konventionelle, hvor sidstnævnte kun var forpligtet af en kvantitativ markør. Disse deltagere fandt gennemgående, at der havde været forholdsvis stor grad af enighed om disse markører, men en større grad af uenighed om den ønskværdige hastighed for omlægning af dansk landbrug.

På et historisk grundlag fremhævede flere deltagere endvidere, at der i det økologiske landbrugs pionerfase var rimelig overensstemmelse mellem principper (eller idé/markører) og praksis, mens der var opstået *mismatch* i de senere år – ikke så meget på grund af manglende vilje, men nærmere på grund af samfundsmæssige begrænsninger (jfr. også spørgsmål 1, 4 og 5).

Flere deltagere anførte, at bevægelsen gennemgående havde haft et tavst forhold til principper (de var oprindeligt nærmere en reaktion mod det konventionelle landbrug), og at de kun havde haft en bevidst betydning op til LØJ’s stiftende generalforsamling, hvor man havde taget udgangspunkt i IFOAM’s Basic Standards. Andre deltagere fandt dog, at det er korrekt at tale om principper som grundlag for det økologiske jordbrug – også i

pionerfasen. I denne forbindelse blev der henvist til LØJ's avlsgrundlag. Disse deltagere medgav dog, at statsreglerne fra 1987 ikke eksplicit refererer til disse principper.

Der var blandt deltagerne udbredt enighed om, at et princip om nærhed ikke i særlig grad er blevet praktiseret i forbindelse med økologisk landbrug i Danmark.

B: Principiel behandling

Den principielle kritik koncentreredes om to positioner, en samfundsmæssig og en naturmæssig.

På grundlag af en samfundsmæssig kritik fremhævede enkelte deltagere, at de tre principper ikke afspejler den bredde, der må anses for karakteristisk for økologisk landbrug. Det hviler nemlig ikke udelukkende på et principgrundlag af teknisk-naturvidenskabelig karakter, men også på en speciel politisk idealisme, herunder refleksion omkring en række sociale parametre som retfærdig fordeling og rimelige arbejdsvilkår. Derfor er de tre principper ikke dækkende (jfr. også punkt A, hvor tilsvarende pointer blev fremhævet, men på et historisk grundlag).

På grundlag af en mere teknisk-naturvidenskabelig kritik blev en række pointer fremført af andre deltagere, og en stor del blandt disse kunne samles om at foreslå begrebet "resourcebevarende landbrug" som passende overskrift for at karakterisere det økologiske landbrugs grundlæggende principper. I relation hertil blev følgende pointer fremført:

- Forebyggelse er et fundamentalt og dækkende princip for økologisk jordbrug. Konkret handler forebyggelse om et godt sædskifte og gode avlsegenskaber.
- Kredsløbsprincippet er ikke særlig vigtigt, idet næringsstofbalancen f.eks. ikke afhænger af tilbageføring af byernes spildevand. Det er et dogme, at der skal tilbageføres samme mængde næringsstoffer til landbruget som fjernes via salgsprodukter.
- Principperne skal i højeste grad formuleres på et biologisk grundlag.
- Økologisk landbrug er karakteriseret ved at arbejde sammen med naturen. Enkelte deltagere foreslog i denne forbindelse begrebet "naturlighedsprincip". Andre deltagere foreslog begrebet "gensidighedsprincip" ud fra den argumentation, at man er nødt til at arbejde sammen med naturen (herunder dyrene) for at kunne få et økologisk landbrug til at fungere.
- Økologisk landbrug er karakteriseret ved miljøhensyn.
- De sociale aspekter er arbejdsmiljø og menneskelig sundhed.

I én af grupperne (hvor man især havde forholdt sig principielt på et teknisk-naturvidenskabeligt grundlag) konkluderede deltagerne et entydigt benægtende svar på spørgsmålet. Svarene fra de to øvrige grupper var mindre entydige.

Hovedparten af deltagerne tilsluttede sig det synspunkt, at begrebet ”bæredygtighed” ikke (længere) er anvendeligt til at karakterisere økologisk landbrug. Dette skyldes, at begrebet siden 1987 er blevet udvandet til meningsløshed.

Spørgsmål 9: Er de tre principper dækkende for nutidens økologiske landbrug?

Den gruppe, der svarede entydigt benægtende på spørgsmål 8 svarede logisk nok også benægtende på spørgsmål 9.

Endvidere var der i de to øvrige grupper enighed om, at nærhedsprincippet ikke er dækkende for nutidens økologiske landbrug. Herudover nåede grupperne ikke nærmere en afklaring, jfr. dog de svar, der kan udledes fra spørgsmål 8.

9. Resultater fra spørgeskemaundersøgelsen

Af Jan Holm Ingemann

Ved workshoppens start uddeltes et spørgeskema bestående af fire spørgsmål, som eggede sig bedst til individuel besvarelse. Resultaterne skal, jfr. forordet, ikke gøre krav på nødvendigvis at være repræsentative for den økologiske bevægelse. Derfor kan vægtningen kun antyde en fordeling af svarene blandt workshoppens deltagere. Derimod kan svarene kvalitativt anvendes som inspiration for det videre arbejde. Endvidere kan spredningen mellem svarene anvendes som grundlag for videre analyse af, hvilke positioner aktørerne har indtaget/indtager og af forskelle mellem dem. Det skal for god ordens skyld understreges, at ingen af forskergruppens medlemmer deltog i besvarelsen.

Hvordan vil du karakterisere dig selv? (sæt gerne flere kryds hvis relevant)

<u>Antal</u>	<u>Karakteristik</u>
8	Pioner
6	Landmand
1	Folkevalgt repræsentant for organisation
3	Ansæt ved organisation
3	Repræsentant for virksomhed i fødevarerektoren
0	Ansæt ved offentlig myndighed
2	Ekspert
6	Forsker eller studerende
3	Andet (alle landbrugsskolelærere)

Det fremgår af tabellen ovenfor, at der ved workshoppens start var stor repræsentation af pionerer og landmænd samt forskere, mens der var et mere begrænset fremmøde af repræsentanter for organisationer og virksomheder. Der var slet ingen repræsentation fra myndigheder. Repræsentationen af Den økologiske Landbrugsskole var høj, idet alle tre landbrugsskolelærere er ansat på denne.

Nedenfor gives en karakteristik af besvarelsene på de fire spørgsmål. Svarkategorierne var helt åbne, men som grundlag for denne præsentation af resultaterne er svarene tolket ind i kategorier med henblik på at give et overblik over svarenes retning.

Runde 1 – spørgsmål til historien

Hvad vil du foreslå som succeskriterier for vurdering af det økologiske landbrugs udvikling i Danmark (angiv højst tre)

Hovedparten af svarene (ca. 2/3) angiver den kvantitative vækst i økologiske landbrug og/eller produktion af økologiske fødevarer som ét af de tre succeskriterier.

En mindre del (ca. 1/2) angiver de økologiske ideers og/eller praksis gennemslag i eller udbredelse til det omgivende samfund som succeskriterium.

En lille del (ca. 1/6) angiver opnåelse af troværdighed som vigtigt succeskriterium.

Der ses ingen entydig sammenhæng mellem karakteristik og angivelse af succeskriterier.

Mener du, at den hidtidige udvikling kan betegnes som en succes i forhold til dine kriterier? (anfør Ja eller Nej og giv helst kort begrundelse)

Der er stor uenighed om, hvorvidt succeskriterierne er opfyldt. Det gælder uanset, hvilken af kategorierne der undersøges for succes. Det bør dog i den forbindelse nævnes, at en stor del af respondenterne har afgivet meget nuancerede svar på spørgsmålet. Selvom de blev bedt om at anføre Ja eller Nej har mange direkte eller indirekte svaret 'tja'.

Runde 2 – spørgsmål til økologiske principper

Hvad mener du, er de vigtigste principper, der adskiller økologisk landbrug/økologisk fødevarer system fra konventionelt?

Der er tale om stor spredning, også når svarene opdeles i kategorier, men der tegner sig trods alt visse linier i besvarelserne.

Den største andel af svarene (1/3) angiver helhedsorientering, og i alle disse tilfælde angives svaret som det første princip. Disse besvarelser henviser gennemgående til, at helhedsorientering skal betragtes som det helt fundamentale princip til at karakterisere økologisk landbrug og dermed placere det i en samfunds- og naturmæssig helhed. Omkring halvdelen af disse besvarelser indeholder i øvrigt kvantitet som succeskriterium.

Den næststørste andel af svarene (knap $\frac{1}{4}$) angiver ressourcehusholdning (primært anvendelse af fornybare ressourcer eller minimeret anvendelse af ikke-fornybare ressourcer) som et af de tre principper.

En lille gruppe af besvarelserne (ca. $\frac{1}{6}$) angiver et kredsløbsprincip, og en endnu mindre andel ($\frac{1}{9}$) angiver hensynet til bønder og/eller befolkning i u-landene som et blandt principperne, og en tilsvarende andel angiver et nærhedsprincip. Med hensyn til nærhedsprincip skal det dog bemærkes, at en stor del af angivelserne i kategorien helhedsorientering indeholder underpunkter, der med en vis ret kan kategoriseres som udtryk for et nærhedsprincip.

Mener du, at det økologiske landbrug efterlever/har efterlevet hver af de principper, du har angivet ovenfor? (Angiv hvis du mener der er forskel på realisering af principperne før og nu)

Også i disse svar er der stor spredning inden for kategorierne. Halvdelen af de respondenter, der har angivet helhedsorientering som fundamentalt princip, svarer benægtende og den anden halvdel bekræftende.

Summary:

Danish Organic Agriculture between History and Principles

By Jan Holm Ingemann

Brief general introduction

The basic principles and the actual evolution of organic agricultural practices in Denmark form the research field of the OASE⁵ project that took off in the summer 2002. The point of departure stems from two provisionally established facts;

- (1) Organic agriculture is stated as a comprehensive notion based on principles considering both man, society, and nature that is wholly juxtaposed to conventional/industrial segregated agriculture;
- (2) The trajectory of organic agriculture actually observed in the last decade indicates that, in many ways, organic agriculture has had a tendency to mimic conventional agriculture.

Thus, the *first objective* is to explain the apparent mismatch between our initially stated principles and the observed trajectory. This objective will basically be achieved by answering whether or not the causes can be traced to inadequate principles and/or to social constraints. The *second objective* is to suggest where and how solutions to dissolve the current mismatch can be found. The fulfillment of the latter objective depends upon the results of the first. *Further* it is the *third objective* to conduce to the evolution of comprehensive research approaches enabling in-depth multidisciplinary analysis of complex problems.

The project will be accomplished by means of a research group in dialogue with key actors and informants, a multidisciplinary Delphi-panel, and international experts, while communication primarily will take place by means of publications and a closing seminar. The research group is responsible for descriptions, formulation of conceptual frameworks and analyses; in addition the group will function as administrator for the Delphi-

---

⁵ OASE is acronym for Organic Agriculture in Social Entirety. Further description of the project can be found at www.socsci.auc.dk/OASE

panel. The latter will be involved both *ad hoc* to enlighten and inform the individual members of the research group in the ongoing processes and as a whole to ensure consistent and coherent descriptions, conceptions, and suggestions. The international seminars will be used to provide suggestions and assessments to ensure adequate quality in the process and deliverables.

The project is designed to facilitate an iterative cognitive process where resolved questions and emergent issues deserving further inquiry are interacting. The objectives and methodological frames are determined as indicated above while the descriptions of the two facts and the conceptual frameworks are the primary guidelines to be initially determined. They are initially *determined* because the project needs a conceptual basis for and descriptions of the problem to begin the process of inquiry. They are determined *initially* to enable an *open* search for a consistent and coherent recognition of the problem by means of the interplay between the research group, the Delphi-panel, informants, and international experts. Through this interplay the initial description and conceptual frameworks might turn up as inadequate and then be revised or supplemented according to current results.

Workshop I

As described in the general introduction above, dialogue is placed as crucial aim and means in OASE. Dialogue includes key actors and other relevant informants. The first step in the current process of dialogue with partners outside the academic world was taken in September 2002 where the opening Workshop I took place. 35 actors were invited, and about 25 of these approached the workshop. Concerning *historical periods* in the development of organic agriculture, the participants represented the following segments:

- (1) the grassroots pioneers that founded Danish organic agriculture in the 1970s and early 1980s,
- (2) the broader group of actors that contributed to the diffusion of organic farming, processing, and distribution in the late 1980s and the 1990s,
- (3) the broad group of actors who at present are engaged in and around the organic sector.

Concerning *role and function* in the development of organic agriculture, the participants represented the following segments:

- (1) organic farmers,
- (2) processing and distributing industry, and
- (3) NGOs with explicit interests in organic agriculture.

Representatives of the relevant governmental authorities were invited too but no representatives did accept the invitation.

The overall purpose of the Workshop was to present and discuss our initial results concerning the evolution of organic agriculture in Denmark and the principles on which the pioneering organic sector was – respectively is – based. Besides, a survey was carried out between the sessions.

At the workshop many details were provided for the research group. Further, the participants presented many crucial points. The details and points will be incorporated in the forthcoming research process and the present summary in English will only present the most obvious themes and points discussed.

Milestones in the evolution of organic agriculture in Denmark

As a starting point the research group did send a paper to the participants prior to the workshop. The paper contained a list of crucial milestones from the 1960s to 2000 and an initial description of the evolution of organic agriculture in Denmark. Further, the paper suggested a periodisation of the evolution as shown in the table below.

Table: Suggested periodisation

Year	Milestone	Characteristic	Supplementary characteristics
1970s	The first organic farms are established	Grassroots (pioneering)	Huge idealism. The dawning movement is founded as a reaction towards the mainstream evolution and it is in general excluded from the establishment. The movement is characterised by various notions about the ideal direction and core values/principles. Initial efforts to make organic farming work in practice.
1981/82	The association for organic agriculture and the national school for organic farming established	Rallying by means of separation (Expansion)	The actors who especially focus on farming management gather around the association and the national school; other actors who put more stress on social and political issues gradually experience decreasing power to set the agenda.
1987	Governmental authorisation scheme, followed	Inclusion	Organic farmers establish companies to manage processing of organic foods – however, the period is characterised by a gradual inclusion in the

	by the Red Ø label (1990)	(Expansion)	established food-system (including the agro-political and agro-industrial complex) and focus on farm management and how to get more farmers to convert. By the governmental authorisation scheme organic farming is put on the authoritative agenda.
1992	Supermarket chains increase marketing to expand sales of organic foods	Absorption, consolidation (Decreasing rate of expansion)	Until now organic foods have almost "sold themselves". The period is marked by some tendencies towards stagnation in consumer demand but a successful kick-start is obtained through marketing. Organisational consolidation around the organic sector including two organisational lines (one is the association taking care of general interests, the other is an organisational set-up to facilitate production branches and marketing). The two organisational lines are in accordance with the tradition in Danish agro-political and agro-industrial complex.
2004???	???	Funky Business??? New separation and new organisational innovations	Innovation concerning means related to marketing and cooperation among and between producers and consumers, which again delimit (a part of?) the organic food system from the conventional???

The suggested periodisation was not in general contested at the workshop. However, two points were claimed by a majority of the participants:

- (1) it is necessary to understand the organic movement in Denmark in connection with the general evolution of national (and to a certain degree international) conventional agriculture, at least in the period after World War II;
- (2) it is to a certain degree also necessary to incorporate relations to the international movement of organic agriculture. Further, the participants provided detailed information, questions, and points of views to be incorporated in the succeeding research process.

In the survey each of the participants was asked to suggest the three most important criteria for success of organic agriculture. The main part of the participants pointed to quantitative expansion of organic farming/organic foods. Around half of the participants pointed to general diffusion of the ideas related to organic agriculture. A smaller part pointed to credence to the organic sector as an important criterion. There was no correlation between suggested criteria and the respondents' roles or function.

In the survey the participants were further asked to whether the evolution of organic agriculture could be characterised as successful or not according to the suggested criteria. There was obviously disagreement in the answers and it has not been possible to trace clear patterns in the answers.

Principles of organic agriculture

In the initial stage OASE is based on the assumption that the crucial principles on which organic agriculture is based, can be described as: (1) circulation (ecology), (2) precaution, and (3) proximity⁶.

The three principles are further described as below:

(i) The *circulation* principle rests on a conception of interaction between human production and reproduction on one side and natural life support systems on the other. According to the principle, establishment of circuits should ensure versatility, variety, and harmony, in addition to re-circulation of matter and the use of renewable resources in human production and reproduction.

(ii) The *precautionary* principle rests on a conception of technology in which fighting symptoms should be avoided and damage to human systems prevented. Thus, reversible error-friendly technologies are preferred.

(iii) The *proximity* principle rests on the wish to promote transparency and co-operation from soil and stable to table and *vice versa*. The principle further facilitates adequate use of local knowledge in addition to social and cultural development at local level.

The discussion at the workshop revealed that most of the participants in an immediate sense contested the three principles. The general attitude among most participants was that the suggested principles not to a sufficient degree are able to describe the essence of organic agriculture. *A part* of the participants founded their critique on the historical evolution of the movement. They raised for instance the following points. The movement consisted of several sub-movements; among these were groups with a comprehensive social/political agenda while other groups had a more limited agenda related to nature and/or agricultural technology. What the groups had in common was thus a critical attitude towards conventional agriculture; on this critical attitude a countermovement

---

⁶ The three principles are based on DARCOF (2000): Principper for økologisk jordbrug – Notat til FØJO's Brugerudvalg. Tjele: DARCOF.

could be founded. Then aims, means, and focus changed over time due to current discussions and experiences within the movement.

Another part of the participants founded their critique on more abstract grounds. This group was again divided into two of which one focused on social/political aspects while another focused on more technical and natural scientific aspects. The former sub-group advocated that the three suggested principles fail to reflect the comprehensive focus related to the notion of organic agriculture including a political idealism concerning social parameters such as social justice, economic distribution, fair working conditions, possibilities for developing countries and future generations, etc. The latter sub-group advocated, that the principles should be formulated on biological scientific grounds and pointed in that connection especially to the human dependence upon nature and the importance of human health.

Almost all participants agreed that the principle of proximity is relevant to organic agriculture and that current organic agriculture in Denmark doesn't evolve practice according to that principle.

In the survey each participant was asked to list three principles that he or she would suggest as crucial to distinguish organic agriculture from conventional. The suggestions covered a great variety although the research group in the analysis has sorted the answers out in categories. However, around a third of the respondents suggested holism/comprehension as the most important principle and around one fourth of the respondents suggested limited and careful use of resources as one of the principles. The respondents were also asked to answer whether the organic sector is, and has been, evolving according to the main principles suggested by each respondent. Also in this case the answers pointed in different directions. Around one half of the respondents that suggested holism/comprehension as the first crucial principle answered affirmative while the other half answered negative.

To sum up, the workshop revealed that it is difficult to reveal a clear-cut image of the principles on which organic agriculture is founded. It is obvious to expect an even more blurred image if other groups engaged in organic agriculture (like authorities, politicians, manufacturers, distributors, etc.) had been better represented at the workshop.